

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ: PADOMJU CILVĒKA VEIDOŠANA MĀCĪBU PROCESĀ (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ir aplūkoti vispārējās izglītības sovetizācijas aspekti, kuros izpaudās padomju izglītības sistēmas mērķis – veidot jauna tipa cilvēku, kā arī metodes un instrumenti, kas tika lietoti tā sasniegšanai, – vispārējās izglītības nodrošināšana, skolas dzīves reglamentācija, mācību procesa un tā satura organizācija, ideoloģizācija apmācības procesā un ārpusskolas darbā, rusifikācijas centieni. Latvijas izglītības sovetizācijas process bija hierarhisks, skolu sistēmai bija jāpārņem padomju izglītības modelis un saturs, tomēr pastāvēja zināmas manevra iespējas saistībā ar vietējās specifikas ievērošanu. Latvijas izglītības vadītāji un ierindas pedagogi nebija tikai pasīvi Maskavas norādījumu izpildītāji. Sovetizācija bija *process*, kurā notika sovetizācijas objekta, t.i., izglītības darbinieku un varas mijiedarbība. Atbildes uz varas socializējošo spiedienu bija dažādas – no aktīvas vai pasīvas adaptācijas līdz slēptai vai aktīvai pretestībai.

Atslēgas vārdi: sovetizācija, vispārējā izglītība, socializācija, adaptācija.

Latvijas izglītības sovetizāciju var uzlūkot kā socializāciju – procesu, kura rezultātā tiek pārņemta noteikta tiesiskā, organizatoriskā, ideoloģisko normu un vērtību sistēma. Sovetizācija bija *process*, kurā notika sovetizācijas objekta, t.i., izglītības darbinieku un varas mijiedarbība. Atbildes uz varas socializējošo spiedienu bija dažādas – no aktīvas vai pasīvas adaptācijas līdz slēptai vai aktīvai pretestībai. Būtu

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” ietvaros.

maldīgi uzskatīt Latvijas izglītības darbiniekus tikai par pasīviem šā procesa objektiem un upuriem. Viņu uzskati, izglītība, no neatkarīgās Latvijas skolas mantotās tradīcijas arī ietekmēja padomju skolas veidošanos Latvijā.

Taču vienlaicīgi galvenais skolas uzdevums un atbildība bija veidot jauno padomju cilvēku – komunisma cēlāju, respektīvi, cilvēku, kura apziņā būtu stingri iesakņojusies uzticība komunisma idejām, padomju patriotisms (t.i., uzticība padomju valstij kā vislabākajai sabiedrības politiskās un sociālās organizācijas formai) un kolektīvisms. Padomju patriotisma un kolektīvisma uzdevums bija panākt, lai jaunieši apzināti uztvertu valsts interešu prioritāti pār personīgajām interesēm. Padomju izglītība bija visnozīmīgākā daļa no “kultūras revolūcijas, kam bija jāizveido vienlaikus moderna un sociālistiska sabiedrība”.¹ Padomju izglītības darbinieki izglītības metodes dalīja divās daļās – apmācīšana un audzināšana.² Padomju Savienībā ne tikai audzināšanas, bet arī visam zināšanu iegūšanas procesam bija jābūt pakļautam padomju vērtību sistēmas apgūšanai. Protams, lai to panāktu, uzsvaru lika uz humanitārajiem priekšmetiem – vēsturi, ģeogrāfiju un literatūru, tomēr arī visi citi mācību priekšmeti, tostarp matemātika un dabaszinātnes, vismaz teorijā bija jāsaista ar šā uzdevuma īstenošanu.

OBLIGĀTĀ VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA

Obligātās vispārējās izglītības nodrošināšana bija viens no galvenajiem jautājumiem, ar kuru pastāvīgi bija jānodarbojas kā Izglītības ministrijai, tā arī tautas izglītības nodaļām. 1944. gada 9. septembrī LK(b)P CK un LPSR Tautas komisāru padome pieņēma lēmumu par obligāto septiņgadīgo izglītību bērniem vecumā no 7 līdz 14 gadiem. Padomju izglītības sistēma vadījās no principa, ka visiem bērniem šajā vecumā jābūt iesaistītiem kādā iestādē – vai nu vispārīzglītojošajā, vai arodskolā, invalīdiem – atbilstošās (neredzīgo, kurlmēmo u.tml.) skolās, garīgi atpalikušajiem – atbilstošos bērnunamos. Tas gan nenozīmēja, ka visi bērni varēja reāli saņemt septiņgadīgo izglītību, jo, piemēram, kurlmēmajiem tā tika nodrošināta tikai četru klašu apjomā.

Vietējo tautas izglītības nodaļu uzdevums bija nodrošināt, lai visi skolas vecuma bērni tiktu uzskaitīti un lai viņi apmeklētu skolu vai arī, ja veselības stāvokļa dēļ to nespēj, tiktu ievietoti atbilstošā iestādē. Praksē to nebija tik viegli nodrošināt.

Uzreiz pēc kara to bērnu skaits, kas dažādu iemeslu dēļ neapmeklēja skolu, bija samērā liels. Tā 1945. gada novembrī Izglītības tautas komisariāts cēla trauksmi, ka 9% attiecīgā vecuma bērnu neapmeklē skolu, bet atsevišķos apriņķos šis procents ir daudz lielāks, piemēram, Liepājas – 17,3%, Ilūkstes – 16,7%, Viļakas – 17,4%.³ 1947./48. mācību gada sākumā ārpus skolas bija 13 000 bērnu, 5222 no viņiem vēlāk iesaistīti skolā, taču mācību gada beigās no skolas bija aizgājuši 9320 bērni.⁴ Tomēr stāvoklis uzlabojās, jo iepriekšējā – 1946./47. mācību gadā ārpus skolas mācību gada sākumā bija palikuši 18 448 bērni.⁵ Skolēnu neierašanās skolā un tās pamešana mācību gada laikā bija nopietna problēma visā Latvijā, bet it īpaši Latgalē. Iemesls bija apgērba un apavu trūkums, lielais attālums līdz skolai, arī naudas un pārtikas nepietiekamība. Lai risinātu šo problēmu, visur, kur bija iespējams, pie skolām centās iekārtot internātus. Lauku skolās ēdināšana tradicionāli notika pēc koptalgas principa, bet pirmajos pēckara gados trūcīgām ģimenēm bieži bija grūti piegādāt nepieciešamos produktus. Daudzas skolas izlīdzējās ar skolas palīgsaimniecību palīdzību, audzējot koptalgam dārzeņus, cūkas, trušus utt. Lai gan vietējo izpildkomiteju pienākums bija nodrošināt trūcīgo skolēnu bezmaksas ēdināšanu, tas ne vienmēr notika pietiekamā apmērā. Pēc kolektīvizācijas skolu koptalgas nodrošināšanā centās iesaistīt kolhozus, kas pirmajos kolhozu gados bija sarežģīti, bet kopš 50. gadu vidus sāka kļūt par vispārēju praksi. Ēdināšanu šajā gadījumā parasti nodrošināja visiem skolēniem, bet viņiem nācās “atstrādāt” par produktiem ar darbu kolhozā. Tomēr vēl 1960. gadā tika norādīts, ka 10 rajonu skolās (Pļaviņu, Ventspils, Kandavas, Ogres, Aizputes, Talsu, Auces, Priekules, Kuldīgas, Ilūkstes) no 32 392 skolēniem ēdnīcās ēda apmēram puse – 16 703. Labākais rādītājs bija Pļaviņu rajonā – 67,2%, sliktākais – Ilūkstes – 35,6%. Bez maksas tika ēdināti 6375, no tiem uz kolhozu rēķina – 2428, uz valsts budžeta rēķina – 2278, no skolas palīgsaimniecības u.c. avotiem – 1669.⁶

Visu minēto pasākumu rezultātā, kā arī draudot vecākiem ar naudas sodiem,⁷ 50. gadu pirmajā pusē visumā tika nodrošināta gandrīz pilnīga skolas apmeklētība, tomēr tā nekad nebija simtprocentīga. Problēmas radīja arī tas, ka diezgan daudz bērnu atbira pēc 4. klases. 1955. gada novembrī Izglītības ministrija atzina, ka 1954./55. mācību gadā skolu bez attaisnojoša iemesla bija pametuši 3440 1.–7. klases skolēni. Īpaši daudz šādu skolēnu bija Krāslavas, Maltas, Daugavpils, Līvānu, Viļānu un Kārsavas rajonā, kur 7. klasi beidza mazāk par 50% no tiem, kas iestājās pirmajā klasē.⁸ Mācību

programmu atvieglošana un pārceļšanas eksāmenu atceļšana šo problēmu mazināja, bet līdz galam neatrisināja.

Zināmā mērā pārsteidzoši, bet vēl 60. gadu sākumā jauniešu vidū bija samērā augsts analfabētu līmenis. Varas iestādes tas uztrauca, it sevišķi, ja runa bija par jauniešiem, kam jāpilda obligātais karadienests. Republikas kara komisārs Ivans Čaša LPSR 2. skolotāju kongresā 1960. gada decembrī cēla trauksmi, ka no šajā gadā jauniesauktajiem 32,2% nebija septiņu klašu izglītības, bet vissliktākajā – Krāslavas rajonā – 61% (Bauskas rajonā – 58%, Talsu rajonā – 48%). Dažos rajonos 5–8% jauniesaucamo bija tikai 1–3 klašu izglītība.⁹ Analfabētu īpatsvaru, iespējams, palielināja jaunieši, kas bija ieradušies no citām republikām, tomēr var pieļaut, ka diezgan liels bija arī vietējo skolu “atbirums”. Jauniešu un pieaugušo analfabētisma likvidācijai tika veltītas diezgan lielas pūles, tomēr tās visumā bija ne pārāk efektīvas, jo daļa nevēlējās mācīties.

Ņemot vērā to, ka Padomju Savienībā kara laikā liela daļa skolas vecuma bērnu vispār neapmeklēja skolu, pēc kara tika attīstīts plašs vakara un neklātienes vispārīzglītojošo skolu tīkls, kurā varēja apgūt mācību kursu no 5. klases līdz vidusskolas atestātam. Pilsētās tās sauca par strādnieku jaunatnes skolām, laukos – par lauku jaunatnes skolām. Pilsētās tās patiešām pildīja savas funkcijas, lai gan ne bez problēmām. Viena no tām bija vakara skolu skolotāju atalgojums, kas bija zemāks nekā parastajās skolās, tādēļ lielākā daļa skolotāju strādāja amatu apvienošanas kārtībā, bija liela kadru mainība, cieta arī kvalitāte. Otra problēma bija motivācijas trūkums, ko veicināja arī tas, ka darbavietas, īpaši tur, kur bija maiņu darbs, ļoti bieži neņēma vērā to, ka strādnieki mācās vakarskolā. 50. gadu otrajā pusē šo problēmu centās risināt, piesaistot vakara/maiņu skolas lielajiem rūpniecības uzņēmumiem, piemēram, VEF, kur jaunieši varēja sēsties skolas solā uzreiz pēc maiņas. Tomēr tas nebija risinājums tiem, kas strādāja nelielos uzņēmumos un iestādēs. 60. gadu sākumā Rīgā septiņās vakara un maiņu skolās bija atvērtas arī klases ar saīsinātu mācību laiku.¹⁰

Tomēr pilsētās jaunieši, kam bija motivācija mācīties, bija labākā stāvoklī nekā tie, kas dzīvoja laukos. Vakara vidusskolas parasti darbojās rajonu centros, līdz kuriem lauciniekiem bija sarežģīti nokļūt. Pirmajos pēckara gados t.s. zemnieku jaunatnes skolas kampaņveidīgi organizēja uz mācību gada sākumu, taču reāli tās ļoti bieži nedarbojās. Tā Cēsu apriņķī 1947./48. mācību gada sākumā bija noorganizētas divas šādas skolas ar 173 skolēniem, taču pavasarī tās vairs nedarbojās. Kandavā zemnieku jaunatnes skola

bija pārtraukusi darbu jau pēc pusotra mēneša. Valkas apriņķī no 8 skolām ar kopskaitā 140 jauniešiem faktiski darbojās tikai viena ar 10–15 skolēniem.¹¹ Visbiežāk lauku dienas skolas kalpoja kā konsultāciju punkti, bet skolēnu atbirums bija ļoti liels.

Vakara skolas, kurās varēja iegūt pamata izglītību (5.–7. klases apjomā), 50. gados sāka zaudēt aktualitāti, par galveno uzdevumu kļuva iegūt vidusskolas izglītību jauniešiem, kam bija tikai 7 klašu izglītība. 50. gadu beigās un 60. gadu pirmā puse bija laiks, kad sāka mainīties priekšstati par nepieciešamo izglītības līmeni. 40.–50. gados vairums cilvēku uzskatīja, ka vidējā izglītība ir kaut kas elitārs un vienkāršās profesijās strādājošajiem pilnīgi pietiek ar 7 klasēm. Taču tagad vidusskolas atestāts tika pieprasīts arī, piemēram, lai no ierindas strādnieka kļūtu par meistaru rūpnīcā. Tas veicināja vakarskolu popularitāti. 1961./62. mācību gadā neklātienēs un vakara vispārīzglītojošās vidusskolās mācījās 29 685 cilvēki.¹² Vakarskolu popularitāti šajā laikā palielināja arī tas, ka uzņemšanai augstskolās priekšrocības bija jauniešiem, kam bija divu gadu darba stāžs. Tādēļ daudzi jaunieši uzskatīja par labāku pēc 7., vēlāk – 8. klases pāriet uz vakara vidusskolu un vienlaikus strādāt. Minēto tendenci apstiprina dati par vakara un neklātienēs skolu audzēkņu skaita dinamiku. Salīdzinājumā ar pirmajiem pēckara gadiem vakara un neklātienēs skolu audzēkņu skaits pastāvīgi pieauga, bet īpaši straujš palielinājums vērojams 60. gadu pirmajā pusē. Tā 1946. gadā šādās skolās mācījās pavisam 4228 audzēkņi, 1955. gadā – 17 527, 1960. gadā – 25 308, bet 1963. gadā – jau 37 959 jaunieši.¹³ Jāatzīmē, ka vakarskolu audzēkņu skaita palielināšana 60. gadu sākumā bija valsts politika, un šis jautājums detalizētāk tiks aplūkots tālāk.

DISCIPLĪNA UN SKOLAS DZĪVES REGLAMENTĀCIJA

Padomju skolotāja galvenais uzdevums, strādājot klasē, bija nodrošināt disciplīnu un panākt, lai visi bērni stundu laikā intensīvi strādā. Nespēja nodrošināt disciplīnu tika uzskatīta par būtisku trūkumu skolas darbā. Ideālo stāvokli, kas bija jāsasniedz skolā, ļoti tēlaini 1946. gadā aprakstīja kāda skolu inspektore: “Man nevilus jāatceras 3 pirmās klases Dundagas vidusskolā, kur mazo pirmgadnieku disciplīna visās 3 klasēs bija tiešām laba, bet, ieejot skolotājas Svarenas vadītajā klasē, jutos kā brīnišķīgā dārzā, kur neaug ne nātres, ne citas nezāles, tikai rūpīgi kopti kultūras augi. Ir skolas, kur skolēni stundu laikā ir pieklājīgi un disciplinēti, bet stundu starpbrīžos,

nonākuši rekreācijas telpās, nododas mežonīgi straujām kustībām un skaļai brēkāšanai, kā to redzēju Popes skolā. Ancē turpretim starpbrīdis maz ko atšķirās no stundas. Tur skolēni, sarunādamies klusinātās balsīs, pāros pastaigājās pa zāli un, zvanam atskanot, mierīgi saiet klasēs.¹⁴ Disciplīnas jautājumiem pastāvīgi pievērsās skolu inspektori savās atskaitēs, šis jautājums visu laiku bija arī Izglītības ministrijas uzmanības lokā. Tomēr var just, ka ne visas ministrijas prasības atbalstīja pedagogi skolās. Tā 1953. gadā Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona tautas izglītības nodaļas vadītājs Kozlovs žēlojās, ka daudzās skolās skolēniem starpbrīžos atļauj skaļi sarunāties, kliegt, skriet, bet skolotāji atrodas skolotāju istabā, nevis pie skolēniem.¹⁵

Turklāt disciplīna neaprobežojās ar klusumu un kārtību stundās, bet skāra plašāku jautājumu loku – formas tērpu ieviešanu, skolas iekšējās uzvedības noteikumus, valodas un rakstības standartizāciju, skolēnu uzvedību ārpus skolas u.c. Pirmajos pēckara gados šiem jautājumiem bija veltīta mazāka uzmanība, ko acīmredzot var izskaidrot ar materiālo resursu nepietiekamību. Ja nevarēja nodrošināt, lai visi skolēni varētu nopirkt vienota parauga burtnīcas vai zilo tinti, nevarēja prasīt, lai skolas burtnīcas tiktu noformētas pēc vienota parauga. 50. gadu pirmajā pusē bija panāktas minimālas iespējas nodrošināt nepieciešamos apstākļus, tādēļ 1953.–1956. gadā tika veikti vairāki pasākumi skolas dzīves unifikācijas un standartizācijas virzienā, kas bija saistīti arī ar skolēnu un skolotāju disciplīnas paaugstināšanu.

1953. gadā pieņēma lēmumu noteikt skolām vienoto ortogrāfijas, interpunkcijas un runas režīmu.¹⁶ Tika noteikts, ka skolas burtnīcas jānoformē pēc vienota parauga, tāpat bija sīki reglamentēts, ar kādas krāsas tinti un kādā veidā skolotājiem jālabo burtnīcas. Bez tam tika uzdots skolotājiem pašiem nelietot dialektu saziņā ar skolēniem un izskaust to arī no skolēnu valodas.

1954. gadā Izglītības ministrija izdeva pavēli, kuras mērķis bija ievest vienveidību skolotāju sveicināšanā. Tā aprakstīja, kā skolēniem skolotājs jāsvaicina, tam pirmoreiz ienākot klasē, kā – satiekot skolotāju koridorā, uz ielas utt. Piemēram, izsauktam pie tāfeles, skolēnam bija jāieņem fizkultūrieša stāja, jāskatās uz klasi un skolotāju. Savukārt, atdodot skolēnam dienasgrāmatu, kurā ierakstīja atzīmes, skolotājam bija jāsaka “lūdzu”, bet skolēnam “paldies”. Tāpat bija noteikts, ka skolotājam vienmēr jāatbild uz skolēna sveicienu.¹⁷

Šajā laikā sāka ieviest obligāto skolas formu. Iniciatīvas šajā virzienā parādījās jau 40. gadu beigās, tomēr tolaik tas nebija iespējams gan tāpēc, ka daudzi vecāki tādu nespētu nopirkt saviem bērniem,

gan arī tāpēc, ka rūpniecība nespēja formas tērpus izgatavot attiecīgu audumu un citu materiālu trūkuma dēļ. Dažviet formas tērpus ieviesa pēc vecāku un pedagogu iniciatīvas, bet ne visur šāda iniciatīva tika apsveikta.

Marta Duškina, kas 1950. gada februārī sāka strādāt par Rīgas 3. (meiteņu) vidusskolas direktori, bija panākusi skolas formas ieviešanu. Paskaidrojumā izglītības ministra vietniekam Robertam Miķelsonam viņa rakstīja: “Mani neapmierināja meiteņu stāja un uzvedība skolā un galvenokārt ārpus skolas. Meitenes skolā staigāja sacirtotiem matiem, modernās frizūrās, izdzītām un izkrāsotām uzacīm, nereti lakotiem nagiem, zīda zeķēs. Sevišķi izcēlās 11. un 12. klases. Šajās klasēs bija arīniecīgs komjauniešu skaits. Tuvāk vērojot šīs “moderni ģērbtās jaunkundzes”, kas nemaz neatgādināja skolnieces, sāku pārdomāt arī par viņu politisko seju.”¹⁸ Tādējādi viens no motīviem bija nepieļaut sociālo un uzvedības standartu atšķirību ārējās izpausmes. Otrs – disciplinēt meiteņu uzvedību ārpus skolas. Tika ieviestas tumši zilās formas kleitas ar baltām apkaklītēm, kā arī formas beretes ar sudrabotu skolas emblēmu. Aizliedza ilgvilņus un modernas frizūras, kosmētikas lietošanu skolā. Saprotams, ne visām meitenēm tas patika, un, šķiet, arī dažu vecāku un izglītības vadītāju reakcija bija noraidoša. Īpašu nepatiku izraisīja formas cepures, kuras pat tikušas nosauktas par “fašistiskām”, iespējams, tāpēc, ka tās atgādināja Ulmaņa laika skolas cepures. Tā kā M. Duškina to visu bija paveikusi bez ministrijas sankcijas, viņai nācās taisnoties. Ministrijas atbilde bija izvairīga. M. Duškinai ieteica propagandēt tirdzniecības tīklā nopērkamās skolas formas, bet “piesūtīto cepures formu neieteicam”.¹⁹

1952. gadā Maskava ieteica ieviest obligātās skolas formas, un bija atsūtīti to paraugi, tomēr republikai bija iespējams izstrādāt savus formas tērpa paraugus, kas arī tika izdarīts. 1954. gada aprīlī Izglītības ministrija izdeva pavēli par obligāto skolas formu un galvassegas ieviešanu 2–3 gadu laikā, vispirms republikas nozīmes pilsētās un rajonu centros, pēc tam arī lauku skolās.²⁰ Bija izstrādāti formas tērpa modeļi, kas ietvēra ne tikai zēnu un meiteņu kostīmus un cepures, bet arī mēteļus. Tomēr formas tērpu ieviešana sākumā gāja ļoti smagi, jo nespēja pašūt pietiekamā daudzumā birokrātisku šķēršļu, audumu un materiālu trūkuma, kā arī ražotāju un tirgotāju neieinteresētības dēļ. No mēteļiem šo iemeslu dēļ faktiski nācās atteikties, bija lielas grūtības ar formas cepurēm.

Skolēnu disciplīnas jautājumā 50. gados sākās visai asa cīņa par to, lai bērnu uzvedība atbilstu noteiktiem padomju skolēna

uzvedības standartiem. Tika aicināts aizliegt meitenēm zīda un kaprona zeķu valkāšanu, kurpes ar augstiem papēžiem, modernas frizūras, zēniem – garus matus. Sevišķi lielas pūles pielika cīņai ar “buržuāziskajām dejām” – fokstrotu, tango. Izglītības ministrija rekomendēja ieviest skolas sarīkojumos tautas dejas un rotaļas.

Tā kā skolēnu izslēgšana no skolas par sliktu uzvedību tika pieļauta tikai īpašos gadījumos, reglamentētie iedarbības līdzekļi uz skolēniem bija ierobežoti, sevišķi gadījumos, kad vecāki nevēlējās sadarboties ar skolu. Skolotājam un skolas vadībai bija jāprot panākt disciplīnu, bet ne visi to prata izdarīt ar pedagoģiskiem līdzekļiem. 50. gadu pirmajā pusē īpaši pastiprinājās cīņa ar “antipedagoģiskām” audzināšanas metodēm skolās.

Disciplīnas nodrošināšana faktiski tika uzskatīta par vienu no būtiskākajiem skolas uzdevumiem, un, kā norāda pedagoģijas vēstures pētījumi, “ideja par sabiedrības disciplinēšanu ir izrādījusies dzīvotspējīga. Vairākās 2008. gadā veiktajās skolotāju intervijās skaidri iezīmējas doma par disciplīnas ieviešanu kā skolotāja darbības pamatzudevumu [...] Daudzi skolotāji arī 18 gadus pēc Latvijas neatkarības atgūšanas faktiski ir pārliecināti, ka ne tikai skolēniem, viņu vecākiem, bet arī visai sabiedrībai ir nešaubīgi jāklausa viņu norādījumiem tikai tādēļ, ka skolotāja loma ir īpaša.”²¹

MĀCĪBU PROCESA ORGANIZĀCIJA

Uzreiz pēc kara Latvijas izglītības sistēmas pārlikšana uz padomju sliedēm no vienas puses gāja vieglāk nekā pirms kara. Praktiski uzreiz tika ieviesta divu pakāpju vispārīzglītojošo skolu sistēma – pamatizglītība no 1. līdz 7. klasei (tās ietvaros pastāvēja divu tipu skolas – pamatskolas (1.–4. klase, parasti mazākās apdzīvotās vietās, kur nebija iespējams sakomplektēt visas 7 klases, un 1.–7. klase jeb septiņgadīgā skola) un vidusskolas. Tomēr saglabājās zināmas atšķirības. Mācību laiks vidusskolās sākumā bija 5 gadi (8.–12. klase), nevis 3 gadi (8.–10. klase) kā Krievijas vidusskolās. Sākotnēji 12 gadu kurss pastāvēja kā skolās ar latviešu, tā arī krievu mācību valodu. Vienlaicīgi bija arī krievu skolas ar 10 klašu apmācību no citām republikām iebraukšajiem skolēniem. 1947./48. mācību gadā sākās pāreja uz 4 gadu kursu vidusskolās. 1952. gada oktobrī Izglītības ministrija izdeva pavēli par pakāpenisku krievu skolu pāreju uz desmitgadīgo apmācības ciklu, sākot ar 8. klasi 1952./53. mācību gadā.²²

Divpadsmitgadīgās, vēlāk vienpadsmitgadīgās izglītības pastāvēšana Latvijā tika attaisnota ar to, ka “nāk klāt krievu valoda un jāizlīdzina okupācijas sekas”.²³ Tomēr ne tikai krievu valodas dēļ mācību plāni Latvijas nekrievu skolās bija krietni noslogotāki salīdzinājumā ar Krievijas skolām. Mācību plānos bija iekļauta arī, piemēram, kora dziedāšana, latīņu valoda vidusskolās u.c. 1945. gadā tika ieteikts arī pēc iespējas turpināt pirmsskolas nodarbības, sagatavojot bērnus skolai.²⁴ Rezumējot izteiktos viedokļus, izglītības tautas komisārs Kārlis Strazdiņš izteicās, ka dažās Rīgas skolās varētu pastiprināt valodas vai matemātiku, tādējādi izveidojot klasiskā, humanitārā un reālā tipa skolas.²⁵ Lai gan Maskava 1945. gadā bija devusi atļauju vienpadsmitgadīgai vidusskolai,²⁶ tomēr ir acīmredzams, ka arī divpadsmitgadīgā vidusskola un mācību plānu atšķirības vismaz pagaidām neizsauca iebildumus. Kā minētajā kolēģijas sēdē izteicās Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāja M. Duškina, “Maskava stipri interesējoties par mūsu skolām un iesakot neiznīdēt vietējās īpatnības, t.i., atzīst vidusskolu tipizēšanu”.²⁷

Tomēr Latvijas skolu īpatnības pamazām centās nonivelēt. 1951. gada aprīlī notika nopietna mācību plānu korekcija samazināšanas virzienā, kas tika pamatota ar to, ka “pašreizējais Latvijas PSR mācību plāns ir lielāks nekā vecajās Padomju republikās. Tas bija nepieciešams, lai likvidētu lielo atpalcību skolu darbā, kas bija radusies buržuāziskās Latvijas un vācu okupācijas laikā. Sešu gadu laikā darbs Latvijas PSR skolās ir strauji uzlabojies un likvidēta agrākā atpalcība. Ir sasniegts tāds līmenis, ka varam samazināt stundu skaitu atbilstoši veco Padomju republiku mācību plāniem un tā novērst skolēnu pārslogojumu.”²⁸ No mācību plāna 1951./52. gadam svītvoja praktiskos darbus 2.–4. klasei un vidusskolās, neobligāto latīņu valodu (latīņu valodu gan pēc tam atkal ieviesa) vidusskolā, kā arī samazināja kora dziedāšanas stundu skaitu 2.–7. klasē.²⁹

Padomju Savienībā 50. gadu sākumā vidējā izglītībā pastāvēja divas tendences – pastiprināt tās humanitāro ievirzi, ieviešot latīņu valodu, psiholoģiju, loģiku, vai arī pastiprināt praktisko ievirzi. Pēdējā ņēma virsroku un izpaudās Padomju Savienības Komunistiskās partijas 19. kongresa (1952. gada oktobrī) lēmumā par politehniskās apmācības pastiprināšanu. Sākās vispārējās izglītības sistēmas pārkartojumi visā Padomju Savienībā. Tika palielināts praktisko darbu stundu skaits. Pastāvēja viedoklis, ka mācību programmas ir pārslotas, tādēļ 1953./54. mācību gadā saskaņā ar KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas norādījumu tika samazināta programma ķīmijā,

fizikā, bioloģijā, vēsturē, ģeogrāfijā, latviešu un krievu literatūrā.³⁰ Samazināja arī pārcelšanas un izlaiduma eksāmenu skaitu, bet 1956./57. mācību gadā pārcelšanas eksāmenus 4.–6. un 7.–10. klasēs latviešu skolās un 4.–6., 7.–9. klasēs krievu skolās vispār atcēla.³¹

Politehnizācija šajā laika posmā tika saprasta pārsvarā kā darbmācības un praktisko darbu ieviešana skolās. Jau 1948. gadā ar kampaņu pret ģenētiku bija saistīta prasība skolām bioloģiju mācīt Mičurina un Lisenko garā, kā arī apgūt lauksaimniecības pamatus. Saistībā ar izglītības politehnizāciju šī prasība ieguva konkrētu veidolu. Visās skolās (arī pilsētās) bija jāierīko mācību izmēģinājumu lauciņi, bet tur, kur bija tādas iespējas, arī t.s. zooloģijas sektori, kuros audzētu trušus, vistas vai zivis. Tā kā Latvijas skolās šajā ziņā pastāvēja zināmas tradīcijas jau kopš pirmskara gadiem, izmēģinājumu lauciņus, īpaši laukos un mazpilsētās, iekārtoja diezgan sekmīgi. 1955. gada beigās tikai pie 46 republikas skolām vēl nebija izmēģinājumu lauciņu.³² Arī darbmācības ieviešana skolās tika uztverta atsaucīgi.

Tomēr izglītības politehnizācija Padomju Savienībā kopumā bija neveiksmīga, jo tai atvēlētie finanšu un materiālie resursi bija nepietiekami. Turklāt skolām izvirzītās prasības dažkārt bija absurdas, piemēram, skolu izmēģinājumu lauciņiem bija jāklūst par sava veida "laboratorijām" kolhoziem, kur tiktu popularizētas progresīvās agrotehniskās metodes. Vēl vairāk situāciju ar politehnisko izglītību sarežģīja kukurūzas audzēšanas kampaņas uzsākšana. 1955. gada 29. aprīlī Izglītības ministrija visiem skolu un bērnunamu direktoriem uzlika par pienākumu organizēt skolēnu piedalīšanos kukurūzas sēšanā, katram skolēnam dienā bija jāiesēj līdz 0,25 ha kukurūzas. Jāpiedalās bija visiem 4.–10. klases skolēniem, bet atsevišķos gadījumos bija atļauts iesaistīt arī 1.–3. klases un 11. klases skolēnus.³³

Neskatoties uz politehnizācijas peticīgajiem rezultātiem, 1956. gada februārī notikušā PSKP 20. kongresa lēmumos atkal tika prasīts pastiprināt politehnisko apmācību. Rezultātā 1956./57. mācību gadā mācību plānos ieviesa vasaras ražošanas praksi 5., 6., 8., 9., 10. klasei. 8.–11. klašu (8.–10. klašu krievu skolās) mācību plānā bija iekļauti fakultatīvie praktiskie kursi un nodarbības pulciņos pēc paša skolēna izvēles, paredzot specializāciju kādā nozarē. Bija izstrādātas programmas 12 specialitātēs (atslēdznieki, frēzētāji, elektromontieri, galdnieki, dārznieki, biškopji, šuvēji, mājturība u.c.).³⁴ Kopumā skolas uzsvāru lika uz specialitātēm, kas skolēniem varētu noderēt praktiskajā dzīvē neatkarīgi no viņu tālākās profesijas izvēles (piemēram, šofera, elektromontiera, frizieres, konditora, dārznieka specialitāte).

Politehnizācijas radikalizācija pārsvarā bija PSKP CK 1. sekretāra Ņikitas Hruščova personīgas iniciatīvas rezultāts. 1958. gada 12. novembrī PSKP CK plēnums izskatīja un apstiprināja viņa ierosināto tēžu projektu jautājumā par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību. Tēzēs tika apgalvots, ka pastāvošā vispārējās izglītības sistēma vāji sagatavo jaunatni praktiskajai dzīvei. Tādēļ tika ierosināts šo sistēmu kardināli pārveidot. 1958. gada 24. decembrī pieņemtajā PSRS izglītības likumā, kura oficiālais nosaukums bija "Likums par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu mūsu zemē", svarīgākie jaunievedumi bija 1) obligātās astoņgadīgās izglītības ieviešana – Latvijā tas bija jāizdara līdz 1962. gada 1. septembrim; 2) mācību apvienošana ar pastiprinātu darbmācības apguvi un praktisko darbu astoņgadīgajā skolā; 3) vidusskolas pārveidošana par trīsgadīgu vispārīzglītojošu politehnisko vidusskolu, kas nozīmēja, ka paralēli vispārējai izglītībai vidusskolēniem jāapgūst kāda strādnieka specialitāte, saņemot atbilstošu sertifikātu, turklāt bija paredzēta obligāta prakse ražošanā: lauku jauniešiem – kolhozā vai padomju saimniecībā, pilsētu jauniešiem – rūpnīcā vai fabrikā. Latvijas izglītības likuma projektā to bija paredzēts paveikt līdz 1964. gadam.³⁵ No 1962./63. mācību gada ražošanas apmācība kļuva obligāta visiem vidusskolēniem.³⁶ 1963./64. mācību gadā visas 255 Latvijas vidusskolas formāli bija politehniskās darba vidusskolas ar ražošanas apmācību.³⁷

Modelis, uz kuru balstījās Ņ. Hruščovs savā izglītības sistēmas pārveidošanas mēģinājumā, bija padomju skola 1928.–1931. gadā, t.s. kultūras revolūcijas laikā. Par galveno vidusskolas tipu viņa skatījumā faktiski bija jāklūst vakarskolai, jo tēzes paredzēja, ka "pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml."³⁸ Tēzēs arī bija teikts, ka vidusskolas pēdējā klase ir jāvelta ražošanas apmācībai, bet internātskolas potenciāli varētu būt vispārīzglītojošas skolas pamattips. Iebildumi pret tik radikālu vidusskolas degradāciju bija tik spēcīgi, ka šie punkti netika iekļauti likuma galīgajā redakcijā. Tomēr arī tajā veidā, kas tika pieņemts, tas bija kardināls pavērsiens vispārējās izglītības sistēmā, īpaši vidusskolas līmenī, turklāt visjūtāmāk tam bija jāietekmē vidusskolas izglītība nacionālajās republikās. Apmēram trešdaļa mācību laika bija jāaizņem ražošanas apmācībai un praksei rūpnīcās un kolhozos. Lai nenāktos kardināli samazināt mācību plānus vispārīzglītojošos priekšmetos, vidusskolas apmācību

KPFSSR skolās bija paredzēts palielināt par vienu gadu (9.–11. klase). Gluži loģiski būtu bijis Latvijā (šāds viedoklis bija arī Igaunijas un Lietuvas vadībai), kur jau līdz reformai bija 11 klašu vidusskolas izglītība, apmācības laiku pagarināt līdz 12 gadiem (9.–12. klase), jo kopējais stundu skaits bija lielāks nekā Krievijas skolās tādēļ, ka bija jāmacās gan latviešu valoda un literatūra, gan arī krievu valoda. Tomēr Maskava tam nepiekrita, demagoģiski motivējot ar to, ka skolām un skolēnu vecākiem ir iespēja izvēlēties mācību valodu – krievu vai nacionālo, respektīvi, tīri teorētiski latviešu skolās krievu valodu varētu nemācīt vai arī mācīt to kā svešvalodu, atsakoties no angļu vai vācu valodas. Tas, ka Latvija savā izglītības likuma versijā, kas tika pieņemta 1959. gada 17. martā, bija iekļāvusi iespēju palielināt mācību laiku vidusskolā par vienu gadu, kas gan bija formulēta visai diplomātiski – “Mācību laiku [...] nosaka Latvijas PSR Ministru Padome”,³⁹ kā arī bija citas atkāpes no PSRS likuma, kļuva par vienu no apsūdzības punktiem “separātiskās tendencēs” 1959. gada 7.–8. jūlijā notikušajā LKP CK plēnumā.⁴⁰

Atļautajās robežās tēžu apspriešana Latvijā bija diezgan atklāta un ieinteresēta, un dokumenti liecina, ka ne tikai republikas vadība, bet arī pedagogi aicinājumu uz diskusiju bija uztvēruši nopietni, respektīvi, viņi cerēja, ka viņu viedoklis gan Rīgā, gan Maskavā tiks ņemts vērā. Vēl vairāk – arhīva materiāli atstāj iespaidu, ka Maskava visādi iedrošināja, lai priekšlikumu apspriešana būtu patiešām aktīva. Daudz tika diskutēts par to, vai pamata izglītības posmam jābūt astoņi vai tomēr deviņi gadi. Būtisku vietu diskusijā ieņēma arī jautājums par to, ka ir nepieciešams pastiprinātu uzmanību pievērst tam, lai bērni apgūtu arī Latvijas vēsturi un ģeogrāfiju.

Cīņās ap izglītības likumu skaidri izpaudās pretruna starp Ņ. Hruščova voluntarismu un mēģinājumiem radīt brīvāku un plurālistiskāku diskusiju. Galu galā voluntarisms ņēma virsroku. Tas ļoti skaidri izpaudās visā tālākajā politehnizācijas procesā. Pēc 1961. gada janvārī notikušā PSKP CK plēnuma skolas tika orientētas uz pastiprinātu lauksaimniecības ražošanas profesiju izvēli. Divu nedēļu ražošanas praksi pēc mācību gada nobeiguma 5.–6. un 8.–10. klašu skolēniem vidusskolās bez ražošanas apmācības tika uzdots organizēt galvenokārt kolhozos un padomju saimniecībās, sevišķu uzmanību veltot skolēnu iesaistīšanai kukurūzas audzēšanā. Skolu uzdevums bija veikt izskaidrošanas darbu lauku jauniešu vidū par mācību turpināšanu vakara un neklātienes skolās, lai apvienotu mācības ar darbu kolhozos un padomju saimniecībās.⁴¹

Lai gan Ņ. Hruščovam nebija izdevies panākt, ka 1958. gada izglītības likumā iekļautu ideju par atteikšanos no dienas vispārīglītojošās vidusskolas, viņš šo domu nebija atmetis un 1963. gada 23. decembrī PSKP CK Prezidija sēdē atkal atgriezās pie šī jautājuma. Saskaņā ar Ņ. Hruščova iecerī pēc 8. klases pusaudžiem bija jāiet strādāt, bet tiem, kas vēlētos mācīties tālāk, tas jādara vakara kursos.⁴² Tas varēja nozīmēt arī faktisku pāreju uz vakara vai neklātienes augstāko izglītību vai vismaz dienas nodaļu būtisku samazināšanu. Ņ. Hruščovs ticēja darba kolektīva pozitīvajai ietekmei uz jauno cilvēku veidošanos un uzskatīja, ka tam, kas grib iegūt augstāko izglītību, tas ir jānopelna. Lai gan zināma loma bija arī apsvērumiem par naudas ekonomiju, šķiet, viņu vairāk uztrauca sociālā noslāņošanās, inteliģentu un priekšnieku bērnu lielais īpatsvars studentu vidū. Viens no šādas pieejas pretinieku argumentiem bija, ka vidējās izglītības reforma novedīs pie tā, ka valsts zaudēs izcili apdāvinātus jauniešus. Šo problēmu bija iecerēts atrisināt, attīstot specializētu (fizikas, matemātikas, ķīmijas u.c.) elitāru skolu tīklu, kurās īpaši apdāvinātus bērnus konkursa kārtībā uzņemtu pēc 8. klases – un viņiem mācības nenāktos apvienot ar darbu pie virpas. Lai gan gandrīz neviens no PSRS līdera kolēģiem neuzdrošinājās iebilst pret viņa idejām,⁴³ tomēr nekādu sajūsmu tās neizsauca, un nav pārsteigums, ka pēc Ņ. Hruščova atcelšanas no amata 1964. gada oktobrī no kursa uz vidējo izglītību vakarskolās ātri atteicās. Vienīgais risinājums, kas pārdzīvoja savu autoru, bija vidusskolas ar specializāciju eksaktajās zinātnēs vai valodās.

Pēc Ņ. Hruščova atcelšanas no amata viņa izglītības reforma netika oficiāli atcelta, vienkārši no tās radikālākajiem risinājumiem pamazām atteicās. Krievijas skolās atkal ieviesa 10 klašu vidusskolas izglītību, Latvijā – latviešu skolās 11, bet krievu skolās – 10 klases. Politehniskā apmācība tika saglabāta kā darbmācība, bet no prakses rūpnīcās un kolhozos (ja par tādu neuzskata lauku skolēniem praktiski obligātos lauku darbus rudenos), kā arī strādnieku profesijas iegūšanas skolā atteicās.

50. gadu un 60. gadu sākuma izglītības reformu gaitā faktiski izveidojās tas Padomju Savienības vispārējās izglītības modelis, kas pastāvēja līdz valsts sabrukumam. Viens no šīs sistēmas paliekošiem elementiem bija astoņgadīgās pamatskolas ieviešana. Otrs būtisks elements bija saistīts ar to, ka, cenšoties panākt vispārējo astoņgadīgo un vēlāk vidusskolas izglītību, zināšanu apguve tika vienkāršota un, ierobežojot galaeksāmenus un atceļot pārceļšanas eksāmenus,

prasības pret skolēniem samazinājās. Lai novērstu skolēnu pārslozdi, tika samazināts stundu skaits tādos priekšmetos kā latviešu un krievu valoda, fizika, ķīmija, citi mācību priekšmeti tika apvienoti.

Vērtējot vidējās izglītības reformas 50. gados, jāatzīmē, ka tās bija atņēmušas vidējai izglītībai ekskluzivitātes auru un padarīja to vispārpieejamu. Pieejamību veicināja arī mācību maksas atcelšana vidusskolās un vispār iedzīvotāju ienākumu paaugstināšanās. Tomēr reformas notika uz vidējās izglītības kvalitātes pazemināšanās rēķina.

Vienlaikus ar skolas politehnizāciju 50. gadu otrajā pusē sākās tādu skolu un klašu atvēršana, kurās skolēni varēja specializēties noteikta priekšmeta apgūvē (svešvalodas, matemātika, fizika, ķīmija, sports utt.). Paraugš bija skolas ar pastiprinātu svešvalodu apguvi, kuras Padomju Savienībā (Maskavā un Ļeņingradā) sāka veidot 1949. gadā. 1958./59. mācību gadā Rīgas 2., 3., 6., 13., 15., 49. vidusskolā nodibināja eksperimentālas klases ar svešvalodu, fizikas un tehnikas, ķīmijas tehnoloģijas novirzienu. Desmit skolās tika ieviesta franču valodas mācīšana no 3. klases, kam gan bija zināma pretestība no vecāku puses, jo viņi uzskatīja, ka tas sarežģīs viņu bērnu mācības vidusskolās un tehnikumos, kur nevarēja apgūt franču valodu. Toties vecāki atbalstīja angļu un vācu valodas eksperimentālo mācīšanu no 3. klases.⁴⁴ Jāatzīmē, ka Latvija šajā ziņā bija ļoti aktīva, jo Padomju Savienībā kopumā masveidīga specializēto svešvalodu skolu veidošana sākās 1961. gadā. 1963./64. mācību gadā vidusskolās bija noorganizētas 10 klases ar pastiprinātu matemātikas mācīšanu un četras klases ar pastiprinātu fizikas mācīšanu, tajās kopā bija 459 skolēni.⁴⁵

Ņ. Hruščova pasludinātā komunisma celtniecības programma lika valstij uzņemt lielākas rūpes par mazuļiem un strādājošo vecāku bērnu izglītības nodrošināšanu, kas izpaudās kā internātskolu un pagarinātās dienas skolu un klašu veidošana. Iecere bija ar laiku obligātās izglītības posmā bērnus pilnībā pārņemt valsts apgādībā, tādēļ internātskolas bija sava veida "pilotprojekts", sākotnēji valsts rūpes attiecinot uz tiem, kam tās bija vairāk nepieciešamas. 1956. gadā nodibināja pirmās piecas internātskolas, bet 1963. gadā bija jau 33 internātskolas ar 10 200 audzēkņiem.⁴⁶ Priekšroka uzņemšanai šajās skolās bija bāreņiem un daudz bērnu ģimeņu atvasēm. Bērniem no ģimenēm ar ļoti zemiem ienākumiem internātskolas bija par brīvu, par pārējiem bija jāmaksā atkarībā no vecāku ienākumu līmeņa. Lielu popularitāti ieguva arī pagarinātās dienas grupas parastajās

skolās, 1960. gada 1. septembrī tādas bija jau 63 pie 47 skolām.⁴⁷ Tās atvieglāja dzīvi strādājošajiem vecākiem, jo bērni pēc stundām bija pieskatīti un skolotāja pārraudzībā sagatavojās nākamās dienas mācībām. Ēdināšanas izdevumus sedza vecāki, bet laukos arī kolhozi, tomēr skolotāju algošana un citi izdevumi bija uz valsts rēķina.

Vispārējās izglītības jomā parādījās zināmas iespējas mainīt mācību satura akcentus par labu vispusīgākas personības veidošanai. Latvijas PSR Izglītības ministrijas politika šajā jomā bija saistīta ar dziedāšanas un kora, zīmēšanas stundu skaita palielināšanu, mākslas vēstures stundu ieviešanu estētiskās audzināšanas nolūkos, kā arī fizikultūras stundu skaita palielināšanu (gan uz latviešu un krievu valodas, gan arī fizikas, ķīmijas un astronomijas rēķina). Fiziskās kultūras pastiprinātu ieviešanu tomēr sarežģīja tas, ka daudzas skolas bija pārslogotas, tām nebija sporta zāļu un laukumu.

IDEOLOĢIZĀCIJA ĀRPUSKLASES DARBĀ

Skolēnu indoktrinācija caur dalību bērnu un jauniešu politiskajās organizācijās – pionieros un komjaunatnē – nereti tiek uzskatīta par nozīmīgāko sovietizācijas instrumentu. Pionieru un komjauniešu organizāciju uzdevums bija audzināt jaunatni “komunisma garā” un ieaudzināt bērnos un jauniešos padomju kolektīvismu. Tomēr materiālu izpēte liecina, ka izglītības sistēmā tām šajā ziņā bija drīzāk sekundāra loma un arī panākumi bija samērā pieticīgi.

Pionieru organizācija, kas bija modelēta pēc skautu organizācijas parauga, apvienoja skolēnus 10–15 gadu vecumā. Organizācija darbojās Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS – komjaunatnes) CK vadībā. Komjaunatnē uzņēma no 14 gadu vecuma. Pirmajos pēckara gados pionieru un komjauniešu skolās bija ļoti maz. Dalība pionieru un komjauniešu organizācijās tolaik tika uzskatīta par atklātu nostāšanos padomju varas aizstāvju pozīcijās, un vairums latviešu to uztvēra negatīvi, uzskatot šādus bērnus un jauniešus par okupantu līdzskrējējiem. Lauku apvidos, kur darbojās nacionālie partizāni, pirmajos pēckara gados šāda izvēle prasīja drosmi, jo pastāvēja reāli nāves draudi.

Partijas komitejas un tautas izglītības nodaļas izteica pārmetumus skolām, kurās bija mazs pionieru un komjauniešu skaits. Piemēram, 1947. gadā, apsekojot Jelgavas 2. vidusskolu, kas bija meiteņu skola, inspektors rakstīja, ka “no 245 skolniecēm ir tikai 6 komjaunietes. Tas tādēļ, ka direktora meita, kas mācās 12. klasē, nav komjauniete,

tādēļ ka skolotāju kolektīva doma nav mobilizēta komjaunatnes atbalstam.”⁴⁸ Būtībā tas bija apgalvojums, kas netieši, tomēr pietiekami skaidri norādīja uz skolas direktora nelojalitāti padomju varai. Skolas vadības un skolotāju mēģinājumi pieturēties pie neiejaukšanās politikas, uzskatot, ka skolēnu vervēšana politiskajās organizācijās ir komjaunatnes komiteju uzdevums, tika uztverti kā apolitiskuma vai pat pretpadomju uzskatu izpausme.

Skolas vadības interesēs bija palielināt pionieru un komjauniešu skaitu skolā, un tas tika darīts ar visdažādākajiem līdzekļiem. 1948. gada maijā Izglītības ministrija disciplināri sodīja dažu skolu direktorus un skolotājus, kas “mēģina rupjā, piespiedu kārtā, ar dažādu priekšrocību solījumiem un draudiem vai arī ar tukšu aicinājumu palīdzību piespiest skolēnus iestāties komjaunatnes un pionieru organizācijās”.⁴⁹ Tika norādīts atteikties no šīs kaitīgās prakses, tā vietā pastiprināt Ļeņina un Staļina darbu studēšanu un audzināšanu padomju patriotisma garā. Tādējādi skolu direktoriem un skolotājiem bija jāiemācās palielināt komjauniešu un pionieru skaitu, kas nebija iespējams bez tiesas vai netiešas piespiešanas metožu izmantošanas tā, lai viņus nevarētu apsūdzēt šādu metožu lietošanā.

50. gadu sākumā šajā ziņā jau bija gūti jūtami panākumi. 1954./55. mācību gadā no visiem pionieru vecumā esošajiem bērniem organizācijā bija 61,5%, bet atsevišķās skolās pat 95%.⁵⁰ Pieticīgāki panākumi bija komjauniešu rindu papildināšanā. 1952./53. mācību gadā no visiem attiecīgā vecuma jauniešiem skolās komjaunieši bija 34%.⁵¹ Pamazām komjauniešu skaits pieauga, jo arī latviešu sabiedrībā mazinājās barjera pret dalību komjaunatnē, turklāt vecāki sāka apzināties, ka nestāšanās komjaunatnē var ietekmēt viņu bērnu studiju un vēlākās karjeras iespējas. Būtiska nozīme bija arī tam, ka sabiedriski aktīviem bērniem un jauniešiem pionieru un komjauniešu organizācijas bija viena no retajām iespējām darboties un attīstīt savas organizatora spējas. Savukārt arī komjaunatne vairs tik stingri nevētīja jauniešus pēc politiskajiem kritērijiem. 60. gadu pirmajā pusē faktiski uzņemšana komjaunatnē kļuva par gandrīz automātisku procedūru visiem skolēniem, ja tikai viņi paši neiebilda vai arī viņu uzvedība nebija pārlietu slikta. Psiholoģiskās barjeras mazināšanai attiecībā uz dalību politiskajās organizācijās zināma loma bija tam, ka 1957./58. mācību gadā skolās sāka darboties oktobrēnu organizācija pirmspionieru vecuma skolēniem (7–9 gadi), kurā uzņēma praktiski visus bērnus.

MĀCĪBU SATURA SOVETIZĀCIJA

Sovietizācija mācību satura ziņā izpaudās vispirms jau tā ideoloģizācijā. Galvenie mācību priekšmeti, kuriem bija jānes šī slodze, bija vēsture un ģeogrāfija, arī kādu laiku mācītā PSRS un Latvijas PSR konstitūcija. Tāpat ideoloģizēta tika dzimtās valodas un literatūras, krievu valodas un svešvalodu mācīšana, dziedāšana u.c. priekšmeti, turklāt vismaz teorētiski ideoloģijai bija jāizpaužas arī dabaszinībās (bioloģijā, ķīmijā, fizikā, astronomijā – galvenokārt ateistiskās audzināšanas aspektā), kā arī matemātikas mācīšanā. Reālajā praksē dabaszinību blokā tomēr galvenā “cietēja” izrādījās bioloģija, kuru kopš 1948. gada ietekmēja ģenētikas aizliegums un mičuriniskās agrobioloģijas propaganda.

Būtībā ideoloģiskā audzināšana sākās jau ar ābeci. Tā Zentas Lubānietes, Lidijas Bērzas un Lidijas Vuškalnes sastādītā ābece 1. klasei (1956. gada izdevums) sākās ar Vladimira Ļeņina un Jozifa Staļina portretiem un beidzās ar stāstiņiem par viņiem. Pārējie stāstiņi bija, piemēram, par tādām tēmām kā “Kremlis”, “Padomju ļaudis pārveido dabu”, “Aģitators”, “Pirmrindnieks Homko kolhozā” u.c. Kad šīs ābece pirmā redakcija tika apspriesta Izglītības ministrijas kolēģijā 1952. gada februārī, domstarpības izsauca stāstiņa “Jaungada eglīte” teksts. Tas neesot audzinošs, jo Sala vecis neesot pieminējis komunisma jaunceltnes, nevarot pat saprast, ka eglīte dedzina padomju zemē. Ministrs Vilis Samsons izteicās, ka “skolēnam jau ābecē ir jāredz, ko dara visā mūsu lielajā Dzimtenē”. Jāsaka gan, ka ministrijas metodiķei Anetei Brečai pietika drosmes pateikt, ka “ābeci nav vēlams pārvērst par politmācību grāmatu” un ka “jaunajā ābecē politiskie jautājumi ir vairāk skarti nekā krievu valodas ābecē”. Pretarguments šim viedoklim bija tāds, ka “Maskavā izdoto krievu valodas ābeci lasa bērni, kam padomju valsts ir pazīstama jau vairāk nekā 30 gadus, tādēļ arī viņā ir mazāk nepieciešama politika”.⁵²

No ideoloģiskās audzināšanas viedokļa vēsture bija centrālais mācību priekšmets, jo tā tika uzskatīta par galveno pasaules uzskatu veidojošo priekšmetu. PSRS vēsture principā bija Krievijas vēsture, kurā paretam tika pieminētas “malienes”. PSRS vēsturē 5.–7. klasei nebija latviešu skolām piemērotu mācību grāmatu, bet mācību programmas atšķīrās no Krievijas PFSR programmām. Tomēr tika izteikts viedoklis, ka pāriešana uz Krievijas programmām nebūtu lietderīga, jo “mūsu skolotāji vēl senos un viduslaikus nevar mācīt un stundām papildliteratūrai izmantos buržuāziskas literatūras”.⁵³

Izrādījās, ka nav papildliteratūras PSRS vēsturē septiņgadīgo skolu skolotājiem (metodiskās literatūras, hrestomātiju un lasāmo grāmatu vēsturē). PSRS vēsturi tika ieteikts sasaistīt ar Latvijas vēsturi, tomēr skolotājiem acīmredzot ne vienmēr bija skaidrs, kā to izdarīt. Tādējādi tendence iepotēt bērniem pasaules uzskatu, kura centrā būtu Krievija, atdūrās pret cilvēku un resursu trūkumu, kā arī elementāru neizdarību. Var runāt arī par slēptu sabotāžu ierindas skolotāju līmenī.

Pirmajos pēckara gados attieksme pret Latvijas vēstures mācīšanu skolās bija visai pretrunīga. 1945./46. mācību gada plānos tā bija paredzēta 7. un 12. klasē, bet, tā kā nebija mācību grāmatu, attiecīgās stundas tika uzdots izmantot PSRS vēstures un Latvijas PSR konstitūcijas mācīšanai.⁵⁴ Mācību grāmatas jautājums tika cilāts samērā bieži, bet tikai 50. gadu vidū šajā ziņā parādījās zināms progress. Kavēšanās acīmredzot bija saistīta ar to, ka potenciālie autori baidījās uzņemties mācību grāmatas sastādīšanu, kamēr nebija sagatavots Latvijas vēstures akadēmiskais izdevums, jo nebija zināms “pareizais” viedoklis daudzos jautājumos. Turklāt 40. gadu beigu un 50. gadu sākuma politiskajā atmosfērā Latvijas vēstures mācīšana varēja tikt uzskatīta par kaitīga lokālisma izpausmi.

No 1955. gada Latvijas vēsturi ieviesa mācību programmās, taču nevis kā atsevišķu priekšmetu, bet kā PSRS vēstures sastāvdaļu, gan iedalot tai speciālas stundas (52 stundas 8.–11. klasē). 4. klasē latviešu skolās mācīja epizodisku PSRS vēstures kursu ar “LPSR vēstures materiāliem”.⁵⁵ Ar lielām grūtībām norisa Latvijas vēstures mācību grāmatu sagatavošana. 1956. gadā tika sagatavots pirmās mācību grāmatas makets, bet pilnvērtīgu grāmatu skolas saņēma 1958./59. mācību gadā.

Jāņem vērā, ka uzsvars tika likts uz to, ka tā bija nevis Latvijas, bet gan Latvijas PSR vēsture, respektīvi, tās uzdevums bija ar vietējā materiāla palīdzību iesakņot skolēnos priekšstatu, ka republikas atrašanās PSRS sastāvā ir dabiska. Viens no Latvijas vēstures kursa galvenajiem uzdevumiem bija ieaudzināt “pareizu” skatījumu, lai pretotos “buržuāziskā nacionālisma” un Rietumu ietekmei. Pedagoģu uzdevums bija galvenokārt izcelt latviešu tautas revolucionārās tradīcijas. Tas daudzkārt uzsvērts Izglītības ministrijas dažāda līmeņa sanāksmēs. Tā 1957. gada novembrī kolēģija apsprieda trūkumus skolēnu ideoloģiskajā audzināšanā, tajā skaitā arī to, ka daudzi skolēni klausās *Amerikas balsi*, ir pakļauti savu vecāku nevēlamai ietekmei, bet skolotāji esot apolitiski. Zāles tika saskatītas latviešu tautas

revolucionāro tradīciju apgūšanā un Latvijas vēstures mācīšanā.⁵⁶ Tieši šajā aspektā liela uzmanība tika pievērsta novadpētniecībai. Iespējams, tas saistīts arī ar bijušā padomju partizāna – izglītības ministra V. Samsona personisko interesi par padomju partizānu kaujas taku un vispār Otrā pasaules kara notikumu izpēti. Arī novadpētniecība bija jāsaista ar revolucionāro tradīciju un padomju partizānu pētniecību. Protams, novadpētniecība deva iespēju arī citādam skatījumam uz Latvijas vēsturi, taču tas bija atkarīgs no skolotāju mākas un ieinteresētības, kā arī no viņu prasmes apiet ideoloģiskos ierobežojumus.

Pēc 1956. gada parādījās brīvāks skatījums uz vēstures mācīšanu. Tā 1. skolotāju kongresa vēstures sekcijas protokolā 1957. gada 27. martā tika atzīmēts, ka, sastādot jauno projektu (vēstures perspektīvās programmas), daži skolotāji norādījuši uz buržuāziskās Latvijas programmām, novērtējot tās pozitīvi. Projekta autori kopā ar skolotāju aktīvu izanalizējuši visas senākās vēstures programmas un secinājuši, ka tās tomēr neder, jo “vēstures mācību grāmatas ir sastādītas objektivisma un buržuāziskā nacionālisma garā, neaudzina skolēnos materiālistisko pasaules uzskatu”.⁵⁷

Speciālas stundas Latvijas PSR vēsturē netika iedalītas, tā bija jā mācā uz PSRS vēstures vielas rēķina, un tas ienesa dažādus sarežģījumus un neskaidrības. Tāpēc jaunajā projektā bija paredzēts mācīt Latvijas PSR vēsturi līdzās PSRS vēsturei no 7. līdz 11. klasei, iedalot attiecīgu stundu skaitu katrā klasē.⁵⁸ Tika izteikta doma, ka Latvijas PSR vēsturi vajadzētu mācīt arī krievu skolās.⁵⁹ 1958. gada aprīlī bija pieņemts LKP CK un LPSR Ministru padomes lēmums par Latvijas PSR vēstures mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu. Jāsaka, ka to kavēja mācību grāmatu un uzskates līdzekļu trūkums, kas bija vēl akūtāks nekā latviešu skolās.

1960. gada 23. februārī tika pieņemts LKP CK un LPSR MP lēmums Nr. 89 (balstoties uz tādu pašu PSKP CK un PSRS MP 1959. gada 8. septembra lēmumu), kas noteica šādu vēstures pasniegšanas kārtību skolās: 4. klasē – epizodiski stāsti no PSRS vēstures, izmantojot atbilstošus Latvijas PSR vēstures materiālus; 5. klasē – Seno laiku vēstures elementārais kurss; 6. klasē – Viduslaiku vēstures elementārais kurss; 7.–8. klasē – PSRS vēstures elementārais kurss ar ziņām par padomju iekārtu, kā arī ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēsturi šā kursa ietvaros un Latvijas PSR vēstures elementārais kurss ar uzsvāru uz jaunāko vēsturi; 9.–11. klasē – PSRS vēstures, kā arī ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēstures sistemātiskais kurss. Kopā

ar PSRS vēstures sistemātisko kursu tika uzdots atkārtot Latvijas PSR vēstures pamatjautājumus, īpaši pievēršoties padomju periodam un komunistiskās celtniecības jautājumiem.⁶⁰ Jāatzīmē, ka ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēsture bija jaunievedums, to sāka mācīt tikai 1957. gadā.

PSRS/Krievijas perspektīvai principā bija jābūt visu mācību priekšmetu centrā, pat latviešu literatūrā. Staļina laikā latviešu literatūras kursā bija jāiepazīstas ar krievu klasiķiem – Aleksandru Puškinu, Nikolaju Gogoli u.c., bet no literatūras programmas bija izņemti visi latviešu rakstnieki, kas tika uzskatīti par neproletāriskiem un dekadentiskiem. Krievu klasiķu iekļaušana latviešu literatūras programmā izraisīja iebildumus. Tomēr arī aicinājumi viņus izņemt no programmām sastapa sīkstu pretestību. Tā 1954. gada 14. septembrī Izglītības ministrijas sasauktajā apspriedē tās dalībnieki vienojās latviešu literatūras programmā paturēt: 1) tos krievu literatūras darbus, kam liela ietekme uz latviešu literatūru; 2) plašākos, grūtāk izprotamos darbus, bet biogrāfijas mācīt krieviski, tāpat arī visu krievu liriku.⁶¹

Dažus gadus vēlāk attieksme jau bija pielaidīgāka. Tā Izglītības ministrijas kolēģijā, apspriežot mācību plānus un programmas 1957./58. mācību gadam, vairāki kolēģijas locekļi (Marta Duškina, Pēteris Kampars, Roberts Miķelsons) piekrita tam, ka A. Puškinu un N. Gogoli varētu mācīt krievu valodas kursā. Tomēr šim viedoklim bija oponenti.⁶²

Vēl grūtāk gāja ar latviešu literatūras klasiķu loka paplašināšanu. Aicinājumi iekļaut latviešu literatūras programmās Friča Bārdas vai Jāņa Jaunsudrabiņa darbus bija kā karsts kartupelis, ar kuru īsti nevarēja tikt galā. Īstu vētru izraisīja A. Pirtnieces raksts “Pārdomas par latviešu literatūras programmām” *Skolotāju Avīzē* 1956. gada 41. numurā un L. Purviņa raksts “Nepieciešams pārkārtot dzimtās valodas un literatūras mācīšanu skolās” žurnālā *Padomju Latvijas Skola* 1957. gada 2. numurā. Īpaši liels sašutums bija par L. Purviņa rakstu, jo viņš ieteica rehabilitēt Edvartu Virzu, Annu Brigaderi un Kārli Skalbi. Skolu zinātniski pētnieciskā institūta valodas un literatūras sektora vadītāja Mirdza Gaile uzskatīja, ka programmā var uzņemt A. Brigaderes “Maiju un Paiju”, bet nekādā ziņā – K. Skalbes pasakas, kuras esot uzrakstītas “nepretošanās ļaunumam” garā.⁶³ V. Samsons izteicās, ka “Purviņš izvirza Virzu – krāšņa nacionālā forma, bet slikts saturs. Politiski nepareizi – saturu atraut no formas.”⁶⁴ Kolēģijas locekļi nežēloja nosodījumu: “Autors nostājies

buržuāziskā objektīvisma pozīcijās” utt. Žurnāla redaktors Roberts Jansons gan norādīja, ka par raksta publicēšanu bijis vairums redkolēģijas locekļu, turklāt publicēšana tikusi saskaņota ar LKP CK, tikai ministrijas vadība esot pret.⁶⁵ Tā kā R. Jansons atteicās žurnālā publicēt kolēģijas lēmumu, kurā nosodīja L. Purviņa rakstu, to uzdeva izdarīt *Skolotāju Avīzei*. Lēmumā bija teikts, ka L. Purviņš vēršoties pret marksisma-ļeņinisma principiem literatūrā, iesakot mācīt skolā ideoloģiski nepieņemamus darbus un ka viņa rakstā “atsevišķās vietās un zemtekstā jūtama ņirgāšanās par lietām, kas dārgas un svētas katram padomju cilvēkam”.⁶⁶

Minētā apspriešana notika martā, bet gada beigās Izglītības ministrijas vadības konservatīvisms tika pārbaudīts atkal. Republikāniskā bērnu ekskursiju un tūrisma stacija bija izdevusi tūrisma maršrutu krājumu “Kur Lielupe plūst”, kura nodaļā “Zemgale latviešu literatūrā” bijuši pieminēti Edvarts Virza, Atis Ķeniņš, Fallijs u.c. Šoreiz vaina tika uzvelta laikraksta *Literatūra un Māksla* redaktoram Voldemāram Kalpiņam, jo laikrakstā notikusī diskusija par literatūras mantojumu esot bijusi “vienpusīga”. Viens no grāmatas redaktoriem, kā arī raksta autors atsaucās uz to, ka viņus esot dezorientējis V. Kalpiņa raksts. Kolēģija pieņēma lēmumu ziņot LKP CK Skolu, zinātnes un kultūras daļai par *Literatūras un Mākslas* neapzinīgumu, bet skolotājiem vēlreiz likt pie sirds, ka skolās nav mācāmi un lasāmi E. Virzas, Andrieva Niedras u.c. “reakcionāru” darbi.⁶⁷

Jautājums par to, kuri latviešu literatūras klasiķi ir pieļaujami skolu programmās, nebija atrisināts vēl pēc pieciem gadiem. 1962. gada aprīlī toreizējais izglītības ministrs Andrejs Elvihs LKP CK nosūtīja kolēģijas 1961. gada 22. marta sēdes protokolu “Par perspektīvās programmas projektu IX–XI klasei latviešu un krievu valodā, latviešu, krievu un aizrobežu literatūrā”, jo kolēģijas locekļi nav varējuši vienoties, “vai latviešu literatūras programmas pārskata tematos, kur raksturota divu kultūru cīņa latviešu priekšpadomju literatūrā, īsumā apskatīt tādu pretrunīgu rakstnieku kā K. Skalbes, J. Akuratera, A. Brigaderes, Fr. Bārdas u.c. daiļradi. Šis jautājums palika atklāts.”⁶⁸

Latviešu skolās vēstures un literatūras mācīšana pastāvīgi konfrontēja ar to, ko skolēni bija uzzinājuši savās ģimenēs, lasīja mājas bibliotēkās u.tml. Savā ziņā paradoksāla situācija bija ar krievu skolām. Tajās Latvijas PSR vēstures un latviešu literatūras mācīšana, atspoguļojot “darba ļaužu beztiesisko dzīvi buržuāziskajā Latvijā, cīņu par padomju varu, Lielo Tēvijas karu, sociālistisko celtniecību

un nemitīgo dzīves augšupeju padomju apstākļos”,⁶⁹ acimredzot atstāja daudz dziļākas pēdas skolēnu apziņā, jo viņu ģimeņu sociālā atmiņa vairumā gadījumu nekonfliktēja ar šīm nostādnēm.

Pareizi ideoloģiskie akcenti bija jāsaliek arī ilustrācijās. Tā 1962. gada martā izglītības ministrs A. Elvihs rakstīja Latvijas Valsts izdevniecības direktoram, ka mācību grāmatas “Dziedāšana” 4. klasei “ilustrācijas ļoti apolitiskas un neatbilst skolēnu vecumam”.⁷⁰ Jāsaka, ka arī izdevniecība (iespējams, ar Glavļita norādi) rūpējās par to, lai skolēnu estētiskā gaume netiktu sabojāta, un tajā pašā 1962. gada martā iebilda pret mākslas vēstures pamatu programmu, kurā esot pieminēti tādi mākslinieki kā Augusts Annuss un Valdemārs Tone, un “nekādā ziņā padomju skolā nebūtu jārunā par Niklāvu Strunki, kurš vēl sirmā vecumā ārzemēs nodarbojas ar padomju varas zākāšanu”.⁷¹

Ideoloģijas iesaiste mācību procesā visai izteikti parādījās arī svešvalodu mācīšanā. Kā norāda krievu pētniece Marija Ļitovska, svešvalodu mācīšanas politika Padomju Savienībā bija vērsta uz to, lai bērni iemācītos valodu (50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā tika pieņemti vairāki lēmumi, lai uzlabotu svešvalodu mācīšanu), bet vienlaikus netiktu pakļauti Rietumu kaitīgajai ietekmei, tādēļ mācību grāmatās tika izskausti teksti un ilustrācijas, kam bija saistība ar reālo dzīvi attiecīgajā valstī.⁷² Tas pilnībā izpaudās arī Latvijā. 50. gadu otrajā pusē daudz tika runāts par to, ka svešvalodu mācīšanā vairāk uzmanības jāpievērš dzīvajai – sarunu valodai. Tomēr izrādījās, ka tas jādara, pēc iespējas izvairoties no reālās dzīves konteksta. Tā Izglītības ministrijas kolēģija 1958. gada februārī uzdeva mācību grāmatas 6. klasei *My English Reader* autoru kolektīvam papildināt lasāmos tekstus par Padomju armiju un Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, bet no manuskripta izņemt Anglijas karti ar attiecīgo stāstiņu par Anglijas pilsētām.⁷³

Kopumā var teikt, ka Izglītības ministrijas vadība iespēju robežās iestājās par atsevišķu Latvijas izglītības sistēmas īpatnību saglabāšanu, piemēram, garāks apmācības laiks vidusskolās, lielāks uzsvars uz muzikālo un estētisko audzināšanu. Tā arī konsekventi iestājās pret mazo lauku skolu slēgšanu, attaisnojot to ar specifisko Latvijas apdzīvotības struktūru un vispārējās obligātās izglītības nodrošināšanu. Tomēr kompromisu nevarēja būt, kad runa bija par ideoloģiskajām nostādnēm.

SOVETIZĀCIJA UN RUSIFIKĀCIJA

Sovetizācija bija saistīta arī ar rusifikāciju. Tā izpaudās vairākos aspektos. Pirmkārt, uzsvars tika likts uz to, ka noteicošā ir nevis lokālā, Latvijas perspektīva, bet gan sociālistiskās Dzimtenes – PSRS kopīgās intereses. Savukārt Krievija bija PSRS organizējošais centrs. Tas īpaši izpaudās ģeogrāfijas un PSRS vēstures mācīšanā.

Otrkārt, rusifikācija izpaudās visu nacionālo mazākumtautību skolu (izņemot krievu) iznīdēšanā un skolu ar krievu mācību valodu ekspansijā. Mazākumtautību skolas pēc kara tika atjaunotas daudz mazākā skaitā, nekā tās bija pastāvējušas pirms kara. Baltkrievu un ebreju skolas netika atjaunotas. Baltkrievu gadījumā noteicošais faktors bija tas, ka baltkrievu skolas un kultūras aktivitātes Latvijā atbalstīja vācu okupācijas vara (kas to darīja, “lai mazinātu poļu ietekmi, tā likās bīstamāka”⁷⁴). Pēc kara Latvijā atgriezās aptuveni 14 tūkstoši ebreju, kas bija evakuējušies uz PSRS. Vairāki simti atgriezās no Vācijas koncentrācijas nometnēm.⁷⁵ Līdz 1959. gadam Latvijā ieradās vēl aptuveni 22 tūkstoši ebreju no citām PSRS republikām.⁷⁶ Tomēr par ebreju skolu atjaunošanu netika runāts, “tika stimulēta ebreju bērnu mācīšanās skolās ar krievu mācību valodu”⁷⁷. Pēc kara tika atjaunotas tikai poļu, lietuviešu un igauņu skolas. Tādas darbojās kā Rīgā, tā reģionos, kuros attiecīgās minoritātes koncentrējās pietiekami lielā skaitā (poļi Daugavpils un Krāslavas reģionā, kā arī Liepājā; lietuvieši gar Lietuvas robežu; igauņi – ap Alūksni un Veclaiceni). Tomēr mazākumtautību skolas pastāvēja tikai dažus gadus. Pēdējo lietuviešu skolu (vidusskolu Rīgā) slēdza 1948. gadā, poļu – 1949. gadā. Igauņu klases (no 1. līdz 4. klasei) Veclaicē pastāvēja līdz 1952. gadam.⁷⁸ Mazākumtautību skolu slēgšana tika motivēta ar skolēnu skaita samazināšanos un klašu vājo piepildījumu, kā arī to, ka nav inspektoru, kas varētu kontrolēt šīs skolas. Tomēr vismaz poļu skolu gadījumā acīmredzot noteicošie bija politiskie motīvi, jo varas iestādēm ārkārtīgi nepatika poļu saistība ar katoļu baznīcu, tāpat tās baidījās no poļu nacionālisma. Skolu slēgšana veicināja mazākumtautību asimilāciju, īpaši tādēļ, ka nekādu mazākumtautību sabiedrisko organizāciju un kultūras biedrību pastāvēšana netika atļauta. Izņemot igauņus, kas jau pirms 1940. gada diezgan strauji asimilējās latviešos, pārējās mazākumtautības pārsvarā rusificējās, šāda tendence bija novērojama pat lietuviešiem, kas pirms 1940. gada pārsvarā brīvi runāja latviski.⁷⁹

Latvijā palika tikai skolas ar latviešu un krievu mācību valodu, turklāt pēdējās pēckara gados izplatījās ārkārtīgi strauji. Krievu skolu skaita palielināšanos veicināja ļoti straujā cittautiešu, pārsvarā slāvu tautību (krievu, baltkrievu un ukraiņu) ieplūšana Latvijā 1944.–1960. gadā. Latviešu skaits Latvijā 1959. gadā salīdzinājumā ar 1940. gadu bija samazinājies par 192,1 tūkstoti iedzīvotāju, turpretī krievu skaits bija pieaudzis 3,2 reizes, baltkrievu – 2,2 reizes, ukraiņu – vairāk nekā 29 reizes.⁸⁰ Migrācijas īpatsvars Latvijas iedzīvotāju pieaugumā 1946.–1950. gadā bija 90,1%, 1951.–1960. gadā tas veidoja nedaudz vairāk par pusi.⁸¹ Nepastāvot citām alternatīvām, arī nekrievu tautību iebrāucēji no citām republikām absolūtajā vairākumā gadījumu izvēlējās sūtīt bērnus skolās ar krievu mācību valodu. Tipiska shēma bija krievu komplektu izveidošana pie latviešu skolām, kuri pēc tam tika pārvērsti par pilnām septiņgadīgajām vai vidusskolām. Daudzos gadījumos arī vietējo latviešu skolu direktori bija priecīgi par to, ka krievu plūsmas izdalīja atsevišķās skolās, jo nereti tās atradās citās telpās, pat vairāku kilometru attālumā (piemēram, pie sovhoziem vai kūdras fabrikām), turklāt latviešu skolu direktori un skolotāji bieži vien slikti prata krievu valodu, un viņiem bija grūti kontrolēt krievu plūsmu darbu. Jāuzsver, ka krievu skolu skaita palielināšana notika gan apzinātas politikas (krievu vidusskolas tika izveidotas rajonu centros arī tad, ja bērnu, kas tās varētu apmeklēt, bija maz), gan arī karaspēka daļu un rūpnīcu vadības spiediena rezultātā. Lai gan Izglītības ministrija pretojās jaunu skolu ierīkošanai pie karaspēka daļām, kūdras fabrikām u.c. uzņēmumiem gadījumos, kad uzskatīja, ka skolas būs pārāk mazas un neatbilst klašu piepildījuma prasībām, armijas vai rūpniecības uzņēmumu lobījs dažkārt bija spēcīgāks. Rezultātā krievu skolu skaits 40. gadu otrajā pusē pieauga daudz ātrāk nekā bērnu daudzums, kas varētu šīs skolas apmeklēt.

Treškārt, rusifikācija bija saistīta ar latviešu un krievu valodas mācīšanu attiecīgi skolās ar krievu un latviešu mācību valodu. Teorētiski republikā pastāvēja latviešu un krievu valodas vienlīdzība – kā viena, tā otra bija jā mācās skolās ar latviešu un krievu valodu. Tomēr realitātē šādas vienlīdzības nebija. Tas izpaudās jau Izglītības ministrijas līmenī. Tās kolēģija 1945.–1952. gadā katru gadu krievu valodas mācīšanu latviešu skolās apsprieda divas – trīs reizes, bet latviešu valodas mācīšanu krievu skolās – ne reizi. Latviešu skolās krievu valoda bija obligāta, kamēr krievu skolās latviešu valodas pasniegšana bija atkarīga no to vadības labās gribas. Krievu skolās

latviešu valodas mācīšanai bija liela pretestība kā no skolotāju, tā arī bērnu vecāku puses. Daudzi, īpaši militārpersonas, uzskatīja, ka nav nekādas vajadzības apgrūtināt bērnus ar latviešu valodas mācīšanos, ja pēc dažiem gadiem būs jāpārceļas uz citu republiku. 1950. gada augustā šīs prasības tika leģitimētas oficiālā līmenī, izdodot Izglītības ministrijas pavēli, kas atļāva visu tipu skolās “neuzskatīt par obligātu latviešu valodas mācīšanu Padomju armijas dienestā esošo pilsoņu bērniem, bet strādnieku un zemnieku jaunatnes [t.i., vakara] un neklātienes vidusskolās arī pilsoņiem, sastāvošiem Padomju armijas aktīvā dienestā”.⁸²

Pēc Staļina nāves 1953. gada pavasarī notika Kremļa kursa maiņa attiecībā pret Baltijas republikām, kuras iniciators bija Lavrentijs Berija. 1953. gada 12. jūnijā pieņemtajā PSKP CK lēmumā un atbilstoši LKP CK lēmumā tika nosodīta ļeņinskās nacionālās politikas principu neievērošana Latvijā, kas izpaudās arī latviešu valodas diskriminācijā.⁸³ 1953. gada 21. septembrī Izglītības ministrijas kolēģija pirmo reizi kopš 1945. gada apsprieda jautājumu par latviešu valodas mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu. Kolēģija atzina, ka latviešu valodu krievu skolās māca slikti, nav gramatikas grāmatas un latviešu valodas vingrinājumu krājuma. Tika arī nolēmts, ka nav pieļaujama skolēnu atbrīvošana no latviešu valodas mācīšanās.⁸⁴

1956. gada 4. janvārī, pamatojoties uz republikas Ministru padomes rīkojumu, Izglītības ministrija noteica ieviest obligātu latviešu valodas mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu, lai gan skolēnus, kuru vecāki bija ieradušies republikā uz laiku, un tos, kas 1956./57. mācību gadā iestājušies 10. klasē un agrāk nebija mācījušies latviešu valodu, bija atļauts atbrīvot no tās apgūšanas.⁸⁵

Kā jau iepriekš tika norādīts, jautājums par latviešu valodas mācīšanu krievu skolās īpaši aktualizējās sakarā ar jaunā izglītības likuma projekta (tēžu) apspriešanu 1958. gadā. Republikas vadības pozīciju ierasti demagoģiskā veidā 1958. gada decembrī PSRS Augstākās padomes sesijā izteica LKP CK sekretārs Arvīds Pelše: “Mūsu republikas darbaļaudis, sevišķi vecāku sapulcēs, vienprātīgi izsakās par to, ka mūsu skolās būtu saglabājama abu valodu – latviešu un krievu – mācīšana. Abu šo valodu mācīšana jau kļuvusi par tradīciju republikā, un nebūtu lietderīgi atteikties no šīs labās tradīcijas. Abu valodu prašana palīdzēs nostiprināt vēsturiski izveidojušos latviešu un krievu tautas draudzību. [...] Tāpat ir nepieciešams, lai republikas krievu skolās mācītos latviešu valodu visi tie, kas pastāvīgi

dzīvo Latvijas PSR teritorijā, jo, lai raženi strādātu iedzīvotāju vidū, ir jāprot nacionālā valoda.”⁸⁶

Nacionālkomunistu sakāve 1959. gada jūlija plēnumā un viņu valodas politikas nosodīšana nenozīmēja, ka latviešu valodas mācīšanās krievu skolās tiktu atcelta. Tā joprojām oficiāli bija spēkā. Tomēr mācīšanas kvalitāte vairs nebija diskusiju temats. Turklāt atvēlētais stundu skaits salīdzinājumā ar to, kas pastāvēja latviešu skolās krievu valodas mācīšanai, bija jūtami mazāks. Tā mācību plānos 1960./61. gadam lauku vidusskolās ar ražošanas apmācību, kurās mācības notika krievu valodā, krievu valodai un literatūrai 9.–11. klasēs kopā bija atvēlētas 290 stundas, bet latviešu valodai un literatūrai – 174 stundas.⁸⁷ Krievu vidusskolās ar ražošanas apmācību pilsētās valodām atvēlētais stundu skaits bija lielāks – attiecīgi 297 un 198 stundas.⁸⁸ Latviešu vidusskolās lauku rajonos ar ražošanas apmācību kā latviešu, tā arī krievu valodai un literatūrai bija atvēlētas katrai 404 stundas,⁸⁹ bet pilsētu vidusskolās ar ražošanas apmācību – 386 stundas.⁹⁰

60. gadu pirmajā pusē intensīvi sāka propagandēt divplūsmu skolas – ar paralēlām latviešu un krievu plūsmām. Latvijā tas nebija nekas jauns, jo šādas skolas pastāvēja kopš pirmajiem pēckara gadiem. Taču 40. un 50. gados tendence bija krievu plūsmas pārveidot par atsevišķām skolām, bet 60. gados divplūsmu skolas veidojās apdzīvotās vietās, kur divām atsevišķām skolām nepietika bērnu. 60. gadu sākumā divplūsmu skolas sāka propagandēt kā tādas, kas veicina tautu draudzību, un tika veicināta šādu skolu atvēršana arī tur, kur tam nebija nepieciešamo priekšnoteikumu.

SECINĀJUMI

1944.–1964. gadā vispārējās izglītības sistēma Latvijā tika nostādīta uz padomju sliedēm, kas izpaudās gan kā tās vadības institūciju izveidošanās un nostiprināšanās, gan arī pedagogu un izglītības vadītāju nomaiņa ar “kadriem”, kas bija izskolojušies padomju režīma apstākļos un bija pakļāvīgāki ideoloģiskajām prasībām nekā vecie skolotāji. Sovietizācijas process neizslēdza arī pirmspadomju skolas tradīciju daļēju adaptāciju Latvijas PSR izglītības sistēmā, kas gan paradoksālā kārtā attiecās pirmām kārtām uz tām tradīcijām, kas tika akcentētas K. Ulmaņa autoritārisma periodā (uzsvars uz skolēnu uzvedības un disciplīnas kontroli, praktisko darbu un darbmācības loma, uzsvars uz agrotehnisko zināšanu apgūšanu, mācību procesa

standartizācija un unifikācija). Visi šie procesi norisa vienlaikus ar apvērsumu visā padomju vispārējās izglītības sistēmā, kas notika 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu pirmajā pusē.

Mācību organizatoriskajā procesā un mācību saturā būtiska nozīme bija ideoloģiskajai indoktrinācijai, kas izpaudās visvairāk humanitārā cikla priekšmetos – vēstures, literatūras, ģeogrāfijas mācīšanās. Tā bija ietekmīgāka nekā sovietizācija caur sabiedriski politiskajām organizācijām, lai gan pastāvēja pretruna starp to, ko skola gribēja iemācīt, un to, ko skolēni savas ģimenes un vispār apkārtējās vides ietekmē bija gatavi uztvert. Atklāta ideoloģizācija bija ne visai sekmīga. Daudz lielāku iespaidu atstāja netiešāka padomju cilvēka vērtību sistēmas veidošana, kurā aktīvi piedalījās vispārējās izglītības sistēma, ieaudzinot jaunajā paaudzē kolektīvismu, disciplīnu, pakļaušanos autoritātēm.

Latvijas izglītības sistēmas vadītāji un ierindas pedagogi iespēju robežās centās saglabāt tās pirmspadomju skolas iezīmes, kuras viņi uzskatīja par atbilstošām. Tas izpaudās centienos nodrošināt noteiktu izglītības kvalitāti, veicināt tādu priekšmetus, kas paplašina vispārējo kultūras līmeni (kora dziedāšana, mākslas vēsture), taču tas viss notika roku rokā ar pūliņiem nodrošināt mācību satura atbilstību padomju ideoloģijas standartiem, kas visuzskatāmāk izpaudās Latvijas PSR vēstures un latviešu literatūras mācīšanās.

Būtiska ietekme uz Latvijas vispārējās izglītības sistēmas attīstību bija politehnizācijas politikai, kas sākotnēji balstījās uz padomju pedagogijas 20.–30. gados izstrādātajiem modeļiem, kuri pieļāva plurālismu un eksperimentus. Taču tā tika ieviesta institucionālajā sistēmā, kas bija izveidota 30.–40. gados un bija izteikti autoritāra un hierarhiska. 50. gadu vidū PSRS līdera Ņ. Hruščova personiskās iejaukšanās rezultātā politehnizāciju mēģināja ieviest radikālā veidā, kas vairāk atgādināja 1928.–1931. gada PSRS “kultūras revolūcijas” posmu. Centieni sasaistīt apmācības procesu skolā (īpaši vidusskolā) ar skolēnu tiešu dalību ražošanā nepanāca 1958. gada padomju izglītības reformas galveno mērķi – sasaistīt skolu ar ražošanu. Palielošākais rezultāts bija astoņu klašu obligātās izglītības ieviešana pamata izglītības posmā. Mēģinājumi atraisīt pedagogu iniciatīvu bija mazefektīvi, jo stingri centralizētā lēmumu pieņemšanas sistēma bija tendēta uz skolas unifikāciju visas PSRS ietvaros. Būtībā veids, kā politehnizācija tika īstenota, nostiprināja vispārējās izglītības sistēmas autoritārās, nedemokrātiskās iezīmes.

50. gadu otrā puse un 60. gadu sākums bija arī laiks, kad būtiski mainījās sabiedrības attieksme pret vidējo izglītību. Agrāk tā tika uzskatīta par nepieciešamu jauniešiem, kas gatavojas studēt augstskolā, bet tagad arvien vairāk vidusskolas atestāts bija nepieciešams arī strādnieku profesijās. Savā ziņā to varētu uzskatīt par Ņ. Hruščova izglītības reformu ieguvumu, ja tās nebūtu izraisījušas vidusskolas izglītības kvalitātes un standartu pazemināšanos un nebūtu saistītas ar nihilistisku attieksmi pret vidējo un augstāko izglītību vispār.

Būtiska vispārējās izglītības sovietizācijas sastāvdaļa bija izglītības sistēmas rusifikācijas centieni. Tie izpaudās vispārējās ideoloģiskajās nostādnēs, liekot uzsvaru uz to, ka noteicošā ir nevis lokālā, Latvijas perspektīva, bet gan PSRS kopīgās intereses, kuras skatāmas caur Krievijas kā PSRS organizējošā centra prizmu. Īpaši ideoloģizēta tika ģeogrāfijas un PSRS vēstures mācīšana, bet faktiski šīs nostādes tika integrētas arī citos mācību priekšmetos, piemēram, latviešu literatūrā, svešvalodu mācīšanā, dziedāšanā.

Rusifikācija izpaudās arī minoritāšu skolu likvidācijā un divu paralēlu skolu tipu – ar latviešu un krievu apmācības valodu – izveidošanā. Rezultātā etniskās minoritātes rusificējās, kļuva par “krievvalodīgajiem”.

Vēl viens rusifikācijas aspekts bija saistīts ar krievu un latviešu valodas pasniegšanas nevienlīdzību attiecīgi skolās ar latviešu un krievu mācību valodu. Gan atvēlēto stundu skaita, gan arī pasniegšanas kvalitātes ziņā krievu valoda latviešu skolās bija daudz privilēģētākā stāvoklī nekā latviešu valoda krievu skolās. Turklāt pret latviešu valodas mācīšanu krievu skolās iebilda daļa vecāku. 50. gadu otrajā pusē notikušie mēģinājumi mainīt situāciju pēc nacionālkomunistu sakāves 1959. gadā vairs netika atjaunoti.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Gail Warshofsky Lapidus (1978). *Educational strategies and cultural revolution: the politics of Soviet development*. In: Sheila Fitzpatrick (ed.). *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Bloomington: Indiana University Press, p. 80.
- ² Stephen T. Kerr (2005). *The early Soviet period and the emergence of Soviet experimental pedagogy*. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 110.
- ³ Izglītības tautas komisariāta pavēle Nr. 68, vispārīgā, 22.11.1945. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 700–4–5, 77. lp.

- ⁴ Atskaite par skolu darbu 1947./48. mācību gadā. LVA, 700-5-37, 4. lp.
- ⁵ Izglītības ministrijas izziņa LK(b)P CK par skolām Latvijā, 18.01.1949. LVA, 700-5-88, 21. lp.
- ⁶ Spravka ob organizatsii goriachego pitanii v shkolakh Latviiskoi SSR. LVA, 700-5-639, 76. lp.
- ⁷ 1947. gada 2. janvārī Latvijas PSR Ministru padomes lēmums paredzēja vecākiem vai aizbildņiem šādus sodus par bērnu nelaišanu skolā: bridinājumu, naudas sodu 100 rbļ., labošanas darbus līdz 1 mēnesim. – LVA, 700-4-12, 14. lp.
- ⁸ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 190, vispārīgā, 01.11.1955. LVA, 700-4-59, 71. lp.
- ⁹ LPSR II skolotāju kongresa stenogramma, 1. sēj., 27.–28.12.1960. (latv. val.). LVA, 700-5-642, 155. lp.
- ¹⁰ LPSR Izglītības ministrijas kolēģijas un LĻKJS CK biroja lēmums “Par pasākumiem vakara (maiņu) vidusskolu un neklātienes nodaļu darba uzlabošanai”, 13.11.1961. LVA, 700-4-78, 121. lp.
- ¹¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 81, vispārīgā, 25.05.1948. LVA, 700-4-17, 72. lp.
- ¹² LPSR Izglītības ministrijas kolēģijas un LĻKJS CK biroja lēmums “Par pasākumiem vakara (maiņu) vidusskolu un neklātienes nodaļu darba uzlabošanai”, 13.11.1961. LVA, 700-4-78, 121. lp.
- ¹³ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai, “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. LVA, 700-5-1097, 55. lp.
- ¹⁴ Inspektora M. Zalcmānes referāts par mācību un audzināšanas darbu Ventspils apriņķa skolās 1945./46. mācību gadā, nolasīts 1946. g. augusta konferencē. LVA, 700-5-25, 77. lp.
- ¹⁵ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 07.12.1953. LVA, 700-4-50, 88. lp.
- ¹⁶ Izglītības ministrijas izziņa LKP CK Skolu daļai, 26.09.1953. LVA, 700-5-313, 29. lp.
- ¹⁷ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 12, vispārīgā, 28.01.1954. LVA, 700-4-53, 17.–20. lp.
- ¹⁸ Rīgas 3. vidusskolas direktora M. Duškinas vēstule izglītības ministra vietniekam skolu lietās R. Miķelsonam, 28.01.1952. LVA, 700-5-275, 63. lp.
- ¹⁹ Turpat, 66. lp.
- ²⁰ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 51, vispārīgā, 08.04.1954. LVA, 700-4-53, 71.–72. lp.
- ²¹ Zanda Rubene, Iveta Ķestere (2010). Obligātā vidējā izglītība Padomju Latvijā (20. gadsimta 50. gadi – 70. gadi): cerības, realitāte, mūsdienu refleksijas. No: Aīda Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 230. lpp.
- ²² Izglītības ministrijas pavēle Nr. 164, vispārīgā, 10.10.1952. LVA, 700-4-40, 80. lp.
- ²³ Izglītības tautas komisariāta kolēģijas protokols, 12.07.1945. LVA, 700-4-6, 8. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Turpat, 7. lp.

- ²⁷ Turpat, 7.–8. lp.
- ²⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.04.1951. *LVA*, 700–4–35, 90. lp.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 15.08.1953. *LVA*, 700–4–49, 39. lp.
- ³¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 187, vispārīgā, 11.10.1956. *LVA*, 700–4–64, 55.–56. lp.
- ³² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 14.11.1955. *LVA*, 700–4–61, 71. lp. o.p.
- ³³ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 64, vispārīgā, 29.04.1955. *LVA*, 700–4–58, 97.–98. lp.
- ³⁴ Paskaidrojumi skolu mācību plānam 1956./57. mācību gadā. *LVA*, 700–5–177, 57.–58. lp.
- ³⁵ *LVA*, PA-101–22–24, 82. lp.
- ³⁶ LPSR Ministru padomes lēmums Nr. 49 “Par Latvijas PSR vispārizglītojošo vidusskolu pārveidošanu par vispārizglītošām politehniskām darba vidusskolām ar ražošanas apmācību”, 10.02.1962.
- ³⁷ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ³⁸ Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Cīņa*, 16.11.1958.
- ³⁹ Latvijas PSR likums “Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 28.03.1959., Nr. 11, 3.–12. lpp.
- ⁴⁰ *LVA*, PA-101–22–15, 14.–15. lp.
- ⁴¹ Pielikums Izglītības ministrijas kolēģijas lēmumam 21.04.1961. “Pasākumu plāns PSKP CK janvāra plēnuma lēmumu izpildei Latvijas PSR Izglītības ministrijas sistēmā”. *LVA*, 700–4–78, 49.–51. lp.
- ⁴² PSKP CK Prezidija sēdes stenogramma 23.12.1963. (dokuments Nr. 305). No: *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. *Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy*. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 802–816.
- ⁴³ Vienīgais, kurš diezgan uzmanīgi uzdrošinājās ieblīst, bija Anastass Miķojans.
- ⁴⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.12.1959. *LVA*, 700–4–76, 129.–130. lp.
- ⁴⁵ Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam b. V. Krūmiņam. Izziņa par Latvijas PSR vispārizglītojošo politehnisko darba vidusskolu klasēm ar pastiprinātu matemātikas un fizikas mācīšanu, 14.01.1964. *LVA*, 700–5–1097, 15. lp.
- ⁴⁶ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ⁴⁷ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 9, vispārīgā, 03.06.1960. *LVA*, 700–4–79, 143.–147. lp.
- ⁴⁸ Akts par Jelgavas pilsētas 2. vidusskolu darbu 1946./47. māc. gadā. *LVA*, 700–5–44, 144. lp.

- ⁴⁹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 75, vispārīgā, 13.05.1948. *LVA*, 700-4-17, 57. lp.
- ⁵⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums par 1954./55. mācību gada rezultātiem, 04.08.1955. *LVA*, 700-4-61, 36. lp.
- ⁵¹ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 06.08.1953. *LVA*, 700-4-49, 27. lp.
- ⁵² Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 04.02.1952. *LVA*, 700-4-41, 61.-62. lp.
- ⁵³ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 12.03.1951. *LVA*, 700-4-35, 63. lp.
- ⁵⁴ Izglītības tautas komisariāta pavēle Nr. 82, vispārīgā, 15.01.1946. *LVA*, 700-4-9, 4. lp.
- ⁵⁵ Otdelu nauki, shkol i kul'turi CK KP Latvii. Spravka ob izuchenii istorii v shkolakh Latviiskoi SSR. [03.08.1960.?]. *LVA*, 700-5-639, 54. lp.
- ⁵⁶ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 27.12.1957. *LVA*, 700-4-69, 90.-92. lp.
- ⁵⁷ LPSR I skolotāju kongresa vēstures un ģeogrāfijas skolotāju sekcijas protokols, 29.03.1957. *LVA*, 700-5-450, 4. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 5. lp.
- ⁵⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 08.04.1957. *LVA*, 700-4-68, 49. lp. o.p.
- ⁶⁰ LKP CK un LPSR MP lēmums Nr. 89 "O nekotorykh izmeneniiakh v prepodavanii istorii v shkolakh respubliki", 23.02.1960. *LVA*, 700-5-705, 9. lp.
- ⁶¹ Apspriede Izglītības ministrijā par latviešu literatūras programmu 8.-11. klasei, 14.09.1954. *LVA*, 700-5-316, 32.-34. lp.
- ⁶² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 28.01.1957. *LVA*, 700-4-68, 12. lp. o.p.-13. lp.
- ⁶³ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 18.03.1957. *LVA*, 700-4-68, 42.-44. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 44. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 43. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 45. lp.
- ⁶⁷ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 16.12.1957. *LVA*, 700-4-69, 82.-83. lp.
- ⁶⁸ Izglītības ministra A. Elviha vēstule LKP CK, 24.04.1962. *LVA*, 700-5-312, 95. lp.
- ⁶⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 13.07.1953. *LVA*, 700-4-49, 10. lp.
- ⁷⁰ Izglītības ministra A. Elviha vēstule Latvijas Valsts izdevniecības direktoram E. Ratniekam, 21.03.1962. *LVA*, 700-5-438, 49. lp.
- ⁷¹ Latvijas Valsts izdevniecības direktora E. Ratnieka vēstule 13.03.1962. izglītības ministram A. Elviham, noraksts kultūras ministram V. Kaupužam. *LVA*, 700-5-438, 44. lp.
- ⁷² Mariia Litovskaia (2008). Konstruirovanie chuzhogo ili Uchimsia govorit' po-angliiski. *Neprikosnovenny zapas*, Nr. 2 (58). Pieejams: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/2/li8.html> (skatīts 02.11.2012.).
- ⁷³ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.02.1958. *LVA*, 700-4-73, 21. lp.

- ⁷⁴ Ilga Apine (2007). Baltkrievi Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 197. lpp.
- ⁷⁵ Leo Dribins (2007). Ebreji Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 223. lpp.
- ⁷⁶ Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs (2007). Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 3. tabula, 415. lpp.
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Kārlis Krūzs (2007). Igauņi Latvijā no 1940. gada līdz mūsdienām. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 84. lpp.
- ⁷⁹ Ēriks Jēkabsons (2007). Lietuvieši Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 54. lpp.
- ⁸⁰ Eglīte, Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā, 3. tabula, 415. lpp.
- ⁸¹ Turpat, 4. tabula, 417. lpp.
- ⁸² Izglītības ministrijas pavēle Nr. 96, vispārīgā, 12.08.1950. *LVA*, 700–4–28, 159. lp.
- ⁸³ Postanovlenie Prezidiuma CK KPSS o natsional'noi politike v Latviiskoi SSR. Kn.: *Regional'naiia politika N. S. Hrushchova. CK KPSS i mestnye partiinye komitety 1953–1964 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2009, s. 32–35.
- ⁸⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 21.09.1953. *LVA*, 700–4–49, 76.–85. lp.
- ⁸⁵ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 2, vispārīgā, 04.01.1956. *LVA*, 700–4–63, 6.–7. lp.
- ⁸⁶ Deputāta Arvīda Pelšes runa PSRS Augstākās Padomes Otrajā sesijā 1958. gada 22.–24. decembrī. *Ciņa*, 27.12.1958.
- ⁸⁷ Uchebnyi plan dlia sel'skoi srednei shkoly s proizvodstvennym obucheniem (s russkim iazikom obucheniiia) na 1960/61 uch. g. *LVA*, 700–5–709, 7. lp.
- ⁸⁸ Uchebnyi plan dlia klassov s proizvodstvennym obuchenijem dlia gorodskikh srednikh shkol s russkim iazikom obucheniiia na 1960/61 uch. g. *LVA*, 700–5–709, 7. lp.
- ⁸⁹ Mācību plāns lauku rajonu vidusskolām ar ražošanas apmācību (ar latviešu mācību valodu) 1960./61. mācību gadam. *LVA*, 700–5–709, 11. lp.
- ⁹⁰ Mācību plāns pilsētu vidusskolām ar ražošanas apmācību (ar latviešu mācību valodu) 1960./61. mācību gadam. *LVA*, 700–5–709, 9. lp.

SOVIETISATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA: FORMING THE SOVIET PERSONALITY WITHIN THE EDUCATIONAL PROCESS (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Assoc. Professor at the Political Science Chair, Riga Stradiņš University.

Research interests: 20th century history of Latvia, influence of the Soviet regime on the society of Latvia.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

The article deals with the aspects of sovietisation of general education in Latvia, manifesting a goal of the Soviet education system – to form a person of a new type, as well as methods and tools used to achieve it, i.e. provision of general education, regulation of school life, organisation of educational work and its content, ideological direction during the educational process and extracurricular activities, and Russification efforts. Sovietisation process of the Latvian education was hierarchical. The school system had to adopt the Soviet education model and content. However, certain possibilities of manoeuvre related to local specifics existed. Education leaders and ordinary educators in Latvia were not that passive in implementing Moscow directives. Sovietisation was a *process*, where interaction between the object of sovietisation, i.e. between an educator and the authorities took place. Responses to forced socialising initiated by the authorities were different – from active or passive adaptation till hidden or active resistance.

Key words: sovietisation, general education, socialisation, adaptation.

Summary

Between 1944 and 1964 the general education system in Latvia was put on the Soviet track, and it manifested itself both in forming and strengthening management institutions of the education system and replacing teachers and education managers with new educators, who had acquired education under conditions of the Soviet regime and were more amenable to ideological demands than former teachers. The sovietisation process did not exclude also partial adaptation of pre-Soviet school traditions in the education system of the Latvian SSR, although it faced a paradox – first of all it referred to those traditions that were emphasised during the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis (em-

* The article has been worked out in the framework of the State Research Programme “National Identity: Language, History, Culture and Human Safety of Latvia”.

phasis on the control of schoolchildren's behaviour and discipline, the role of handicraft lessons, knowledge of agronomic practices, as well as standardisation and unification of educational work). All these processes took place simultaneously with actually revolutionary changes in the Soviet general education system at large, which were implemented in the second half of the 1950s and the first half of the 60s.

An ideological indoctrination had a significant role in the organisational process and content of educational work. It was most evident in the teaching of humanitarian subjects – history, literature and geography. It was more influential than sovietisation that was carried out through sociopolitical organisations. However, contradictions existed between a course of study in a school (curriculum) and what schoolchildren were ready to learn under the influence of their families and environment. Open imposition of ideology was not that successful. Indirect formation of the Soviet people's value system through the general education system, which was meant to teach the new generation such things as collectivism, discipline and subordination to authorities, was more influential.

Managers of the Latvian education system, as well as ordinary educators tried to preserve as much as possible those features of the pre-Soviet school which they considered appropriate. This manifested itself in attempts to ensure a certain quality of education and promote subjects, which broadened general cultural level (choir singing, art history, etc.). However, it happened together with efforts to provide compliance of educational content with the standards of the Soviet ideology, and it was most evident in teaching the history of the Latvian SSR and the Latvian literature.

A policy of polytechnization, which initially was based on the Soviet pedagogy models that had been worked out in the 1920s and 30s and which allowed pluralism and experiments, had a significant influence on the development of the Latvian general education system. However, it was introduced into the institutional system, which had been created in the 30s and 40s and was very authoritarian and hierarchic. In the middle of the 50s, after the interference of the USSR leader Nikita Khrushchev, there were attempts to introduce polytechnisation in a radical way, which rather resembled the Soviet period of "culture revolution" (1928–1931). Efforts to connect educational work in a school (especially in a secondary school) with the direct participation of schoolchildren in production did not achieve the main goal of the Soviet education reform of 1958, i.e. to make schools join forces with factories and plants. Introduction of the eight-year compulsory education in the stage of the basic education was the most lasting result.

Attempts to provoke educators' initiative were not effective, because the strictly centralised system of decision-making was tended towards the unification of schools all over the USSR. Actually the way, how polytechnisation was implemented, strengthened the authoritarian and non-democratic features of the general education system.

In the second half of the 50s and the beginning of the 60s public attitude towards secondary education changed significantly. If earlier it was considered necessary only for those young people, who were preparing to enter university, at that period a secondary school graduation certificate was demanded also from workers. In a way it could be seen as a result of Nikita Khrushchev's educational reforms, although these reforms were causing lower quality and standards of secondary education, and general attitude towards secondary education was rather nihilistic.

Efforts to russify the education system were an important part of the sovietisation of the general education. They appeared in the general ideological framework, putting an emphasis on the fact that common interests of the USSR, which are to be seen through Russia's, as the USSR organisational centre, prism, were more important than local perspective of Latvia. This view manifested itself especially in the teaching of geography and history of the USSR, but in fact it was integrated also into other subjects, for instance, in the teaching of the Latvian literature, foreign languages and singing.

Russification was obvious also in the process of liquidation of minority schools and formation of two parallel types of schools – with Latvian and Russian as languages of instruction. In the outcome ethnic minorities became “Russian speaking people”.

Yet another aspect of Russification was connected with different teaching of the Russian and Latvian languages in schools with Latvian and Russian as languages of instruction respectively. Due to both enlarged number of lessons and better teaching quality, the Russian language in the Latvian schools was in a more privileged position than the Latvian language in the Russian schools. In addition, a part of parents objected to the teaching of the Latvian language in the Russian schools. Attempts to change the situation that took place in the second half of the 50s were not repeated after the defeat of national Communists in 1959.

Iesniegts 05.03.2013.